

ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼

ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਂਡਾ



ਮ ਮਾਰਗ

ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਂਡਾ

ਰਿਚਰਡ

ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਂਡਾ

--: ਕਰਤਾ :-

ਡਾ. ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ
ਦੇਹਰਦੂਨ ਜੈਲੀਗਰਾਂਟ



ਸਭ ਹੱਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ -

ਵਿਸ਼ਵ ਗੁਰਮਤਿ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟਰਸਟ
ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਈਸ਼ਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰਤਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ (ਨੇੜੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ)

ਸੰਪਰਕ ਨੰ: 98146-12900, ਦਫਤਰ-94172-14391, 79

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਡਾ. ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਲਈ, ਆਮ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹੱਸਾਂ ਦਾ ਤਾਲਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ ਜਿਹੜੇ ਰਹੱਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸਨ। ਕੋਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਆਮ ਆਦਮੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਉਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਆਦਮੀ ਖੋਜ ਵਿਚ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਵਸਤੂ ਛੁਪਾਈ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਅਜਲੀ ਜੋਤ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਵਿਚ, ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜੋਤ ਕੀ ਹੈ, ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੀ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਦੇਖਿਆ ਵੀ ਗਿਆ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਵੀ ਹੈ, ਸੁਣਿਆ ਵੀ ਹੈ, ਮੰਨਿਆ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਜੋਤੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਮੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ -

**ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਸਭੁ ਧਰਮੁ ਹੈ
ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਸਚੇ ਕੀ ਵਿਚਿ ਜੋਤਿ॥
ਗੁਰੁਜ ਰਤਨ ਵਿਚਿ ਲੁਕਿ ਰਹੇ
ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੇਵਕੁ ਕਢੈ ਖੋਤਿ॥
ਸਭੁ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਪਛਾਣਿਆ ਤਾਂ
ਇਕੁ ਰਵਿਆ ਇਕੋ ਓਤਿ ਪੋਤਿ॥
ਇਕੁ ਦੇਖਿਆ ਇਕੁ ਮੰਨਿਆ
ਇਕੋ ਸੁਣਿਆ ਸੁਣ ਸਰੋਤਿ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹਿ ਤੂ
ਸਚੁ ਸਚੇ ਸੇਵਾ ਤੇਰੀ ਹੋਤਿ॥**

ਪੰਨਾ - 309

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦੇਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੀਮਤੀ ਨਾਯਾਬ ਵਸਤੂਆਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ -

**ਕਾਇਆ ਨਗਰੁ ਨਗਰ ਗੜ ਅੰਦਰਿ॥
ਸਾਚਾ ਵਾਸਾ ਪੁਰਿ ਗਗਨੰਦਰਿ॥
ਅਸਥਿਰੁ ਥਾਨੁ ਸਦਾ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇਦਾ॥**

ਅੰਦਰਿ ਕੋਟ ਛਜੇ ਹਟਨਾਲੇ ॥ ਆਪੇ ਲੇਵੈ ਵਸਤੁ ਸਮਾਲੇ ॥
 ਬਜਰ ਕਪਾਟ ਜੜੇ ਜੜਿ ਜਾਣੈ
 ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਖੋਲਾਇਦਾ ॥
 ਭੀਤਰਿ ਕੋਟ ਗੁਫਾ ਘਰ ਜਾਈ ॥
 ਨਉ ਘਰ ਥਾਪੇ ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ॥
 ਦਸਵੈ ਪੁਰਖੁ ਅਲੇਖੁ ਅਪਾਰੀ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਦਾ ॥

ਪੰਨਾ - 1033

ਉਹ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਜਿਸ ਨੇ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਰਚ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵ, ਦੈਂਤ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ ਖੋਜਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ -

ਇਆ ਮੰਦਰ ਮਹਿ ਕੋਨ ਬਸਾਈ ॥
 ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਕੋਉ ਪਾਈ ॥

ਪੰਨਾ - 871

ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਉਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਹੀ ਵਿਚ ਉਹ ਵਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੁਰਲੱਭ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਦੇਹੀ ਵਿਚ ਸੁਰਖਸ਼ਿਤ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਰੇ ਸੂਝ ਦਿੰਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ -

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹੈ
 ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਏ ਰਾਮ ॥
 ਹਉਮੈ ਮਾਇਆ ਬਿਖੁ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ
 ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਬਿਖੁ ਲਹਿ ਜਾਏ ਰਾਮ ॥

ਪੰਨਾ - 538

ਇਕ ਥਾਂ ਆਪ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ -

ਇਸੁ ਦੇਹੀ ਅੰਦਰਿ ਪੰਚ ਚੋਰ ਵਸਹਿ
 ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥

ਪੰਨਾ - 600

ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ -

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਲੁਟਹਿ ਮਨਮੁਖ ਨਹੀ ਬੁਝਹਿ
 ਕੋਇ ਨ ਸੁਣੈ ਪੁਕਾਰਾ ॥

ਪੰਨਾ - 600

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਦੇਹੀ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ -

ਨਉ ਨਿਧਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਨਾਮੁ ॥
 ਦੇਹੀ ਮਹਿ ਇਸ ਕਾ ਬਿਸੁਆਮੁ ॥

ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਅਨਹਤ ਤਹ ਨਾਦ॥

ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ਅਚਰਜ ਬਿਸਮਾਦ॥

ਪੰਨਾ - 293

ਡਾ. ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਕੌ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਆਏ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗਿਆਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਅਧਿਕਾਰੀ ਕਾਬਲ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਰਤਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਬੰਧ ਐਨਾ ਗਾੜ੍ਹਾ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਬੁਲਾਈਏ, ਉਹ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ‘ਆਤਮ ਮਾਰਗ’ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਕਥੇ ਹੋਏ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਕਠਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲੁਪਤ ਸਨ, ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਛਪ ਰਹੇ ਹਨ।

‘ਵਿਸ਼ਵ ਗੁਰਮਤਿ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ’ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਾਪ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੋ ‘ਆਤਮ ਮਾਰਗ’ ਦੇ ਪਾਠੀਆਂ ਲਈ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਣਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ‘ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਂਡਾ’ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਛਾਪ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਾਪਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਸ਼ਪਾਲ ਮਲਹੋਤਰਾ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕਰਿਡ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਡਾ. ਵੇਦ ਭਾਰਤੀ ਜੀ, ਡਾ. ਅਨੰਦ ਸਵਾਮੀ ਜੀ, ਡਾ. ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੌਲੀ ਗਰਾਂਟ ਵਾਲੇ ਜੋ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਅਰਪਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਦਾ ਭੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

**ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ
ਬਾਨੀ, ਮੁਖੀ ਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ
ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਸਪਿਰਚੂਅਲ, ਸਾਇੰਟਿਫਿਕ,
ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਚੇਰੀਟੇਬਲ ਟਰੱਸਟ**

ਆਦਿਕਾ

ਡਾ. ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਨਿਵਾਸ' ਛਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਅਤਿ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਪੁਸਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਸੰਤ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹਨ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸਾਗਰ ਹਨ, ਸਦਾ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਹ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦਾ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਲਈ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਜੋ ਸਨੇਹ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਅਤਿ ਔਖਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸਵਾਮੀ ਜੀ 3 ਅਗਸਤ 1994 ਨੂੰ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਰਤਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪੂਰੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਰਤਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਮਿਲੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿੰਮ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਥੱਲੇ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਫੇਰ ਦੋਨੋਂ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਘੰਟੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਨਮੁੱਖ ਰਹੀਆਂ। ਉਥੇ ਪੂਰੀ ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟੀ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੋ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ, “ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਕੈਸਾ ਰਿਹਾ?” ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਅਰੇ ਬੇਟਾ, ਕੁਛ ਪੂਛ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਕਿਆ ਬਾਤ ਹੈ, ਵੱਧ ਗਿਆਨ ਸਾਗਰ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਗਰ, ਸਤਿ ਚਿੱਤ ਅਨੰਦ ਹੈ।” ਐਨੇ ਅਨੰਦਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਐਥੋਂ ਗਏ ਕਿ ਵਰਣਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਅਰੇ ਵੋ ਤੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰੂਪ ਹੈ।”

16 ਸਤੰਬਰ 1994 ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲੋਂ ਰਖਵਾਇਆ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ, ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਿਚ ਹੈਲੀਕੋਪਟਰ ਰਾਹੀਂ ਫੁੱਲ ਬਰਸਾਏ ਗਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਨਾਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਰੋਗ ਠੀਕ ਹੋਣ ਤੇ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੁਣੇ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਾ. ਚਟਾਨੀ, ਡਾ. ਪਾਠਕ ਆਦਿ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਨਾਮ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤਦੀ ਹੈ।

ਸਵਾਮੀ ਜੀ 1994 ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਰਤਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਏ, ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਹੋਇਆ, ਸੰਗਤ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਚਰਣ ਧੂੜ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ; ਉਹ ਇਕ ਅਗੰਮੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ

ਕਦੀ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਬੈਠਣਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਔਖਾ ਹੀ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ 1995 ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਰਤਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਏ; ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ।’

ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ Sacred Journey (ਪਵਿਤਰ ਪੈਂਡਾ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਹੀ ਹੋਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕਠੋਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਕਠੋਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਗਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ, ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਦੇਣੀ ਸੀ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਆਖਰੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਵਸਤੂ ਬਾਅਦ ਲਈ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬੜਾ ਹੀ ਅਨਮੋਲ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਸਣਾ ਔਖਾ ਹੈ; ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਲੁਕੇ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਅਨਮੋਲਤਾ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਵੇ।”

ਦੇਵਤੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤੇ ਕਿ ਮੈਂ ਰੇਗਿਸ਼ਤਾਨ ਵਿਚ ਦਬ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਲੁਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਇਤਿਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤੇ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਥੋਂ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸੌਖਾ ਹੀ ਲੱਭ ਲਵੇਗਾ। ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕੇ, ਸੋਚਿਆ, ਫੇਰ ਮਾਨੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਖੜਾ ਖਿਲ ਉਠਿਆ, ਇਕ ਰੰਗ ਛਾ ਗਿਆ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ ਇਹ ਕਿਥੇ ਲੁਕਾਉਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਮਨੁੱਖ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਢੂੰਡਦਾ ਫਿਰੇਗਾ, ਹਰੇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭੇਗਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਝਾਤੀ ਮਾਰੇਗਾ ਤੇ ਫੇਰ ਸਮਝੇਗਾ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੱਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲੁਕੇ ਦਿਓ।” ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਖੋਜ ‘ਕਠੋਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦ’ ਹੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਕਠੋਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਬਾਰੇ ਦਸਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹੈ, ਕਾਲ ਇਕ ਰਹੱਸ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬੜੀ ਰੌਚਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਗੱਲਬਾਤ ਜਿਹੜੀ ਨਚਿਕੇਤ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਯਮ, ਜਿਹੜਾ ਕਾਲ ਦਾ ਰਾਜਾ

ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਅਧਿਆਇ ਨਚਿਕੇਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਧਨਾਢ ਪਿਤਾ ਵਜਾਸ਼ਰਾਵਸ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗਣ ਲੱਗਿਆ ਹੈ, ਨਚਿਕੇਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਜਦੋਂ ਨਚਿਕੇਤ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਯਮਰਾਜ ਨੂੰ ਦਿਆਂਗਾ। ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਯਮਰਾਜ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਥੇ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ ਅਧਿਆਇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਹੈ, ਉਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪ, ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ, ਅਜਰ, ਅਮਰ, ਅਟੱਲ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਅਧਿਆਇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਮਹਾਂਪੁਰੁਸ਼ ਲੱਭ ਜਾਏ ਜੋ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਕਰਾ ਦੇਵੇ, ਬਸ ਐਨੀ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਐਨਾ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਪਈ ਹੈ, ਉਸ ਉਤੇ ਹਉਮੈ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਮਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੌਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਤਰ ਕੇ ਗੱਡੀ ਬਦਲਣੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਰਾਹ ਦੀ ਗੱਡੀ ਲੈਣੀ ਹੈ।

ਛੇਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਆਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਜਾਏ, ਕਿਵੇਂ ਭੈ ਅੰਦਰੋਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾਏ? ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਮਨੋਰਥ ਹੈ?

ਸੱਤਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਗਤੀਗਤ ਫਿਲੌਸਫੀ ਬਣਾਉਣੀ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੰਗਠਨ ਕਰਨਾ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਣਾਉਣਾ, ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣਾ ਅਤੀ ਆਵਸ਼ਕ ਹੈ। ਦੋ ਹੋਰ ਪੌੜੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਆਵਸ਼ਕ ਹਨ। ਅੱਠਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸ੍ਵਾਧੀਨਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਐਨੀ ਸੋਝੀ ਹੋਣੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਪਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ, ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਐਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ਭਾਵ ਅਧਿਆਤਮ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਲਗ ਜਾਣੀ, ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੌਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਲਈ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਹੈ - ਬੈਰਾਗ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ,

ਧਿਆਨ, ਇਹ ਸਭ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ। ਜਦੋਂ ਜਗਿਆਸੂ ਬੈਰਾਗ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਅਪਣਾਅ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਸਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਿਵੇਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਗਿਆਰੂਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਵਿਗਿਆਨ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ।

ਬਾਰੂਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਕਾਲ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਮੌਤ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪੈਂਡੇ ਤੇ ਇਕ ਉਹ ਅੰਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੋਹ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣਾ, ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣਾ, ਇਹ ਹਰ ਕੋਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕੋਈ ਵਿਰਲੇ ਹਨ।

ਅਖੀਰਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ? ਕਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ; ਕੁਦਰਤ, ਪੰਛੀ, ਪੁਲਾੜ, ਜੰਗਲ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?” ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ, ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਅੱਜ ਤਕ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਰੌਚਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੀ ਤੇ ਸਰਲ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਸੀਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸੌਖਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡੂੰਘੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੜਾ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਦੋ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾਵਾਂ - ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਤੇ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ। ਇਹ ਭਰਪੂਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਹੋਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖਿਮਾ।

ਡਾ. ਮਿ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਮਲਹੋਤਰਾ
ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਐਡੀਟਰ
‘ਆਤਮ ਮਾਰਗ’

ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ

ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ

ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜਦੋਂ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਕਥਾ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਹਾਲੇ ਸੋਧੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਜੇ ਗਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਜੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਕ ਕਾਰਜ ਹੋਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇਣੀ ਸੀ, ਉਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਦੇਵਤਾ ਆਇਆ, ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਨੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਬਸ ਇਕ ਆਖਰੀ ਕੰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਵਸਤੂ ਬਾਅਦ ਲਈ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਨਮੋਲ ਹੈ; ਐਨਾ ਅਨਮੋਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਸਣਾ ਹੀ ਔਖਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਲੁਕੋ ਦੇ, ਐਨੀ ਸੁਰਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਲੁਕੋ ਦੇ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਅਨਮੋਲਤਾ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਵੇ।”

ਦੇਵਤਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮੈਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਦਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਲੁਕੋ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।”

ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਉਥੋਂ ਤਾਂ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਲੱਭ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਫੇਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਮੈਂ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦੱਬ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ - ਉਜਾੜ ਵਿਚ, ਬੀਆਬਾਨ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਇਹ ਲੱਭਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋਵੇਗਾ।”

“ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੌਖਾ ਹੀ ਲੱਭ ਜਾਵੇਗਾ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।” ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

“ਨਹੀਂ।” ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੋਚ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚਮਕ ਪਿਆ, ਇਕ ਰੰਗ ਛਾ ਗਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਥਾਂ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੱਬ ਦਿਓ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਭਾਲਦਾ ਫਿਰੇਗਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਖੇਗਾ ਤੇ ਸਮਝੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਿੰਨਾ ਅਨਮੋਲ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਾਓ ਤੇ ਲੁਕਾ ਦਿਓ।”

ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਖੋਜ ਹੀ ਕਠੋ-ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ

ਸਚੱਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਕੋਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣਾ ਅੰਤਰ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਖੋਜਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸਚਾਈ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਛੁਪੀ ਪਈ ਹੈ - ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮ੍ਰਿਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਸਤੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਭਾਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਢੂੰਡਦਾ ਫਿਰੇਗਾ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੇਖੇਗਾ, ਹਰ ਥਾਂ ਢੂੰਡੇਗਾ, ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਲੱਭੇਗਾ, ਬਹੁਤ ਭਾਲਣਾ ਕਰੇਗਾ, ਸੱਚੀ ਸੁਚੀ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੇਗਾ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਵਾਲਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਗੋੜੇ ਲਾਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਮਨੁੱਖ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੌੜ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਦੇਣਗੇ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੌੜਨਗੇ, ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਾਂਗੂੰ ਪਿਛੇ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਅਚਿੰਤ ਕਾਲ ਦਾ ਗੁਲੇਲਾ ਪਵੇਗਾ, ਉਹ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਧੱਕ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਫੇਰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਭੋਗ ਭੋਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਸਾਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਿਆਨੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਵੀ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਗੋੜੇ ਕੱਟਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗਿਆਨੀ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬੁੱਝ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਆਪਾ ਚੀਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਇਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਦੇ ਹਨ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਖੋਜਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ, ਆਪਾ, ਨਿਰੋਲ ਆਪਾ ਜਿਵੇਂ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ, ਮਨ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਪਈ ਹੈ, ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਅਜਰ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਰਹੇਗੀ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਸਦੇ ਹਨ ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਫਿੰਨ ਭੰਗਰ ਹੈ, ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਫੈਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਆਣ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਇਸ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾਏਗਾ, ਇਸ ਦਿਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਲਿਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਦੁਖ ਭੋਗੇਗਾ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਰ ਅਮਰ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਦਾ ਦੁਖ, ਕਾਲ ਦਾ ਭੈ ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਹਨ। ਇਕ ਸਮਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਚਾਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਖੋਜ ਅਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨੋਰਥ ਢੂੰਡਦਾ ਹੈ, ਜਾਨਣ

ਦੀ, ਬੁੱਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ? ਕਿਉਂ ਹੈ? ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ?

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਠੋ-ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਾਲ ਦੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਪੜਦਾ ਚੁਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਠੋ-ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਉਤਮ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਆਨਮਈ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ; ਉਹ ਗਿਆਨ ਜਿਹੜਾ ਇਥੇ ਵੀ ਉਤਮ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਉਤਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਰਾਹ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਕੋਲ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਮ ਤੇ ਸੱਚਾ ਰਾਹ ਕਿਹੜਾ ਹੈ।

ਇਹ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰਹੱਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਗੋੜ, ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 119 ਮੰਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਗੱਲ ਬਾਤ ਜਿਹੜੀ ਨਚੀਕੇਤ, ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਯਮ, ਜਿਹੜਾ ਕਾਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੀ ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਯਮ, ਕਾਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਯੁਨਾਨੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਰੋਮਨ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਯਮ ਡਰਾਵਣਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਜੰਮਿਆ ਤੇ ਮਰਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਯਮ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤੇ ਨਚੀਕੇਤ ਨੂੰ ਆਮ ਬੁੱਧੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜੋ ਤਾਕਤਵਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਚੀਕੇਤ ਨਿਸਚੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਹੈ ਪਰ ਹਾਲੇ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਜਗਿਆਸੂ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ। ਨਚੀਕੇਤ ਸਮਝ ਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਆਤਮ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਮਾ, ਨਚੀਕੇਤ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਚੀਕੇਤ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ, ਸੱਤ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ, ਸੱਤ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਤੀਬਰ ਹੈ। ਨਚੀਕੇਤ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸਰਵੋਤਮ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ - ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਦੀ ਅਤੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੀ।

ਨਚੀਕੇਤ ਦਾ ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਚਲਾਇਮਾਨ

ਹਨ, ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਥੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪਤ ਹੈ, ਉਹ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਰਹੇ, ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਸਾਰੇ ਲੁਭਾਏਮਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਫਰਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਸੰਸਾਰਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਹੋਏਗੀ।

ਮੌਤ ਕੋਈ ਪਲਾਇਨ ਨਹੀਂ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕੋਈ ਜੰਗਲ ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੰਬੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਤਕ ਚੰਬੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਨਾਲ ਵੀ ਲੈ ਭੁਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸੰਜਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸੋਚਣੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣੇ, ਸਮਝੇ। ਇੱਛਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਰੋਕ ਲਾ ਕੇ ਹੀ ਸੁੱਚੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮੌਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਿੱਡੀ ਵਡਮੁਲੀ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਧਨ ਤੋਂ ਉਤਮ ਧਨ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਉਤਮ ਹੈ।

ਨਚੀਕੇਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋਈ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਰ, ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਸੀ, ਹਿੰਮਤ ਸੀ। ਉਹ ਬਿੜਕਿਆ ਨਹੀਂ, ਲੁਭਾਏਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਉਲਝਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਈ ਹੋਰ ਇਸ ਪੱਥ ਤੇ ਚਲਦੇ ਬਿੜਕ ਗਏ।

ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਪੱਥ ਜਿਹੜਾ ਯਮ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਯੋਗ ਦਾ ਪਥ ਹੈ। ਯੋਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਿਲਾਪ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ।

ਦੂਸਰਾ ਅਧਿਆਇ

ਨਚੀਕੇਤ ਦੀ ਚੋਣ

ਨਚੀਕੇਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਠੋਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਧਨਾਢ ਪਿਤਾ ਵਜਾਸ਼ਰਾਵਸ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਵਜਾਸ਼ਰਾਵਸ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਨ, ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਸਭ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਇਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਜਗਿਆਸੂ ਬਹੁਤ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬ੍ਰਹਮ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਇਕ ਦੇ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਸਤਿ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਨਵੀਂ ਬਾਈਬਲ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਈਸਾ ਜੀ ਇਕ ਧਨਾਢ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ, ਈਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਉਹ ਈਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ (commandments) ਮੰਨ ਲਏ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਈਸਾ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ ਤੇ ਲਗਾਉਣਾ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣ ਕੇ ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੋ ਗੱਲ ਕਹੀ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਉਹ ਤੂੰ ਸਾਰਾ ਵੰਡ ਦੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਕੇ, ਗਰੀਬ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਧਨਾਢ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹੋਣ ਪਰ ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਪਤ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਚੀਕੇਤ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਊਆਂ ਵੀ ਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਖਾਂਗੜ, ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ, ਸੁਕੀਆਂ, ਬੀਮਾਰ ਗਊਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ

ਸਕਦਾ ਸੀ। ਵਜਾਸ਼ਰਾਵਾਸ ਨੇ ਚੰਗੀਆਂ ਗਊਆਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰੱਖ ਲਈਆਂ।

ਨਚਿਕੇਤ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਊਆਂ ਦਾਨ ਲਈ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਊਆਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸੰਤਾਪ ਦੇਣਗੀਆਂ। ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸੰਤਾਪ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਨ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

“ਪਿਤਾ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸਨੂੰ ਦਿਓਗੇ।” ਨਚਿਕੇਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੁਛਦਾ ਹੈ। ਵਜਾਸ਼ਰਾਵਾਸ ਭਲੀਭਾਂਤ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਓਪਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗੋਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਨਚਿਕੇਤ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੀਸਰੀ ਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿਤਾ ਨੇ ਖਿੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਯਮਰਾਜ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿਆਂਗਾ।

ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ।

ਨਚਿਕੇਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਕਾਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ, ਸਾਰੀ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜਿਹੜਾ ਕਾਲ ਨੂੰ ਜਾਣਾਂਗਾ ਤੇ ਕਾਲ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਮਰਨ ਦੀ ਸਚਾਈ ਦਸ ਸਕਾਂਗਾ।”

ਜਦੋਂ ਨਚਿਕੇਤ ਯਮ ਕੋਲ ਗਿਆ - ਉਸ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ, ਯਮ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯਮ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੁੜਿਆ। ਘਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ, ਨਚਿਕੇਤ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਸੋਧਦਿਆਂ ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਦਾਨ ਦਿਤੇ - ਇਕ ਰਾਤ ਦਾ ਇਕ ਵਰਦਾਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਮ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ।

ਨਚਿਕੇਤ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਵਰਦਾਨ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਮੰਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਠੰਢਾ ਕਰੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਬਖਸ਼ੋ।

ਜਮ ਨੇ ਇਹ ਵਰਦਾਨ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਨਚਿਕੇਤ! ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਤੈਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਛਾਣ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਇਥੇ

ਹੈ।”

ਦੂਸਰੇ ਵਰਦਾਨ ਲਈ ਨਚਿਕੇਤ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੇ ਜੋ ਵੀ ਰਸਮੇ ਰਿਵਾਜ ਹਨ, ਕਿਵੇਂ ਸਾਰੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੇਗਾ।

ਦੂਸਰੇ ਵਰਦਾਨ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਵਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਦਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸਵਰਗ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਨਾ ਭੁੱਖ ਹੈ, ਨਾ ਤ੍ਰੇਹ ਹੈ, ਨਾ ਮੌਤ ਹੈ, ਨਾ ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ।

ਯਮ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਦਸ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟਾ ਵੀ ਦਸ ਦਿਤੀ, ਫੇਰ ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਤੀਸਰਾ ਵਰਦਾਨ ਚੁਨਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਨਚਿਕੇਤ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ

ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਦੂਸਰਾ ਮਤ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਜੰਮਦਾ ਹੈ, ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ, ਉਹ ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਹ ਸਰੀਰ ਹੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਮਰਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਮਤ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਕੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਤੀਸਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦਾ ਰਹੱਸ, ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਜਮ ਇਹ ਸਤਿ ਦਸਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦਾ ਰਹੱਸ ਦਸਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਚਿਕੇਤ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਪਟਤਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਚਿਕੇਤ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਜਗਿਆਸੂ ਹੈ। ਜਮ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਮਰਨ ਦਾ ਰਹੱਸ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਔਖ ਹੋਈ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਜਾਨਣਾ, ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਜਮ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਤੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਰਦਾਨ ਮੰਗ ਲੈ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਉਹ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਨਚਿਕੇਤ ਸਥਿਰ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੇ ਪੱਕਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਜਮ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਦੇਵਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਾਲ ਬਾਰੇ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਉਹ

ਇਸ ਦਾ ਰਹੱਸ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਹੈ ਪਰ ਜਮ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਹ ਦਸਣ ਵਾਲਾ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।”

ਨਚਿਕੇਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਹੇ ਕਾਲ ਦੇ ਮਾਲਕ! ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਮੰਗਾਂਗਾ। ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਵਰਦਾਨ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਇਹ ਰਹੱਸ ਹੀ ਜਾਨਣਾ ਹੈ।”

ਜਮ ਨੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਚਿਕੇਤ ਦੀ ਹੋਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ। ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਧਨ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਸਾਰੀ ਧਨ ਦੌਲਤ, ਮੌਜ ਮੇਲੇ, ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਨਚਿਕੇਤ ਅੱਗੇ ਵੰਗਾਰ ਸੀ - ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਸਨ, ਸੁਖ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ। ਉਹ ਇਕ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚੋਣ ਸੀ - ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੰਸਾਰ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਇਕ ਜੋ ਅਨੇਕ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਪੂਰਨ ਹੈ।

ਜਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਆਯੂ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹਾਂ; ਜਿੰਨੀ ਤੂੰ ਚਾਹੇਂ, ਤੈਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜੋ ਸੁਖ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਨਾਲ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਜਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਜਿੰਨੇ ਧੀਆਂ ਪੁਤਰ ਤੂੰ ਚਾਹੇਂ, ਪੋਤਰੇ ਦੋਹਤਰੇ ਜੋ ਤੂੰ ਚਾਹੇਂ ਅਗੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਬੱਚੇ ਤੂੰ ਚਾਹੇਂ, ਸਾਰੇ ਤੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਣਗੇ। ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਹੀਰੇ, ਜਵਾਹਰਾਤ, ਲਾਲ ਜੋ ਤੂੰ ਚਾਹੇਂ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ, ਸਭ ਕੁਝ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ, ਤੂੰ ਇਸ ਵਰਦਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇ।” ਜਮ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਤੀਸਰਾ ਵਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਜਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਜਿੰਨਾਂ ਧਨ ਦੌਲਤ ਚਾਹੇਂ, ਉਹ ਲੈ ਲੈ ਪਰ ਇਹ ਤੀਸਰਾ ਵਰਦਾਨ ਛੱਡ ਦੇ।” ਜਮ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਹਰ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਾਂਗਾ, ਇਹ ਤੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇ; ਹੋਰ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੇਂ, ਉਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਤੇ ਉਤਮ ਰਹੱਸ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਰਹੱਸ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਹੋਰ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੇਂ, ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਦੀਆਂ ਅਪੱਛਰਾਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪਰ ਸੱਚ ਪੁਛੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਰਹੱਸ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਹੋਰ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਲੈ ਲੈ।”

ਨਚਿਕੇਤ ਨੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਮ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਲੋਭ ਵਿਚ ਉਹ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਫਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਜਮ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਰਤੀ ਵੀ ਢਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੇ ਜਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿ ਦਿਤਾ, “ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ? ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਹੀ ਚਲਾਏਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਹੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕੋਈ ਜੀਉਣ-ਯੱਗ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਅਪੱਛਰਾਂ ਹੋਣ, ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭੋਗ ਹਨ। ਹੇ ਯਮਰਾਜ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰੱਖੋ, ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਖੁਸ਼ੀ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਨ ਦੌਲਤ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗ, ਸਵਰਗ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਨਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਕੌਣ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇਥੇ 1000 ਵਰ੍ਹੇ ਰਹਿ ਵੀ ਲਵਾਂ, ਉਹ ਕਿਸ ਅਰਥ? ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਜੀ ਕੇ ਕਰਾਂਗਾ ਕੀ? ਜੇ ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਸਤਿ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਇਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਸਭ ਬੇਅਰਥ ਹੈ।”

ਜਦੋਂ ਜਮ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਨਚਿਕੇਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਤੀਸਰਾ ਵਰਦਾਨ ਦੇਣ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਥੋਂ ਹੀ ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਮਰ ਹੋਣ ਦੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਾਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਜੋ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਜੋ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਾਰਕ ਲੋਭ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਸੰਸਾਰ ਲੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪਤ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਬਿਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਇਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ, ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੇਰ ਤੀਸਰਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਸਥਾਈ ਘਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਵੇਗ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਲਿਪਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਸ ਭੈ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੁੱਸ ਨਾ ਜਾਏ। ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਕਾਰ, ਨਵਾਂ ਸੂਟ, ਨਵੇਂ ਵਿਆਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼

ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਛਾ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋਰ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਗੇ ਦੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਗਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਸੰਸਾਰਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਆਰ ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਮਾਫੀਆਂ ਵੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪੈਣ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਹੀ ਦੁਰਵਿਹਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੁਦਾ-ਜੁਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਹ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੁੜ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਾਖਾ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ, ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ, ਸਾਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧਾਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਗੇੜੇ ਖਾਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੁਖ ਕਲੇਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ, ਦੁਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਰਹੇਗਾ ਹੀ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੁਖ ਲੱਭਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ, ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਸਰਾ, ਬਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਮ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਿਆਨੀ ਲੋਕ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਫਸੇ ਅਣਜਾਣ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਅਚਿੰਤੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਗੁਲੇਲਾ ਆ ਵਜਦਾ ਹੈ, ਮੁੜ ਕੇ ਫੇਰ ਉਹ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਫਸੇ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਗੇੜੇ ਕੱਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਅੰਤ ਇਕ ਸਮਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਲੋਭ ਮੋਹ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵਿਅਰਥ ਲਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ - ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਣਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਸਮਝ ਆਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸੁੱਖ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੁਖ ਹੈ, ਹਰ ਆਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੈ, ਹਰ ਇੱਛਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨਿਰਾਸਤਾ

ਹੈ, ਹਰ ਇਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਈ ਇੱਛਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਇਕ ਹੋਰ ਇੱਛਾ ਉਠ ਖੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਭ, ਮੋਹ ਸਭ ਜੁੜ ਕੇ ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਇਕੱਲੇਪਨ, ਖਾਲੀਪਨ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਖਾਤੇ ਤੋਂ ਫੇਰ ਮਨੁੱਖ ਜਾਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਖਾਤੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਝੰਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਵੇਕ ਸਿਖਦਾ ਹੈ, ਸੋਚਦਾ ਹੈ।

ਜਮ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਠੋਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਨਿਰੋਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਰਸਤੇ ਹਨ - ਇਕ ਨੇਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ, ਉਚਿਤ; ਦੂਸਰਾ ਸੁਹਾਵਣਾ, ਰਮਣੀਕ। ਇਕ ਭਾਵੇਂ ਔਖਾ ਹੈ ਪਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਗਿਆਨ, ਸਤਿ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਰਾਹ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਬੜਾ ਰਮਣੀਕ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਛਿੰਨ ਭੰਗਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਚਲਾਏਮਾਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਲੁਭਾਏਮਾਨ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਬੀਤੇਗਾ, ਦੁਖ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਨੇਕ ਸਦਾਚਾਰੀ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਚੁਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨੀ ਦਿਲ ਖਿਚਵੇਂ ਤੇ ਲੁਭਾਏਮਾਨ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹਨ।

ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਹੈ - ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣਾ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ ਤੇ ਆਪਾ ਪਛਾਨਣਾ, ਆਪਾ ਜਾਨਣਾ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਾ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਲਵੇਗਾ, ਉਸ ਤੇ ਤੁਰੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਤਮ ਚੀਨਣ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇਗਾ ਫੇਰ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧੱਕੇ ਖਾ ਕੇ ਆਏਗਾ। ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਉਹ ਸਮਝ ਜਾਵੇ। ਚੋਟਾਂ ਖਾ ਕੇ, ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦੁਖ ਦੇਖ ਕੇ, ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਕੇ, ਅੰਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਇਕ ਜਨਮ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫੇਰ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਦਾਚਾਰੀ ਦਾ ਰਾਹ, ਨੇਕ ਰਾਹ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਤੇ ਲੁਭਾਏਮਾਨ, ਸੋਹਣਾ ਦਿਸਦਾ ਰਾਹ ਕਿਹੜਾ ਹੈ।

ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅੰਦਰ ਦਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਆਤਮਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਜਣਾ ਹੈ - ਆਪਾ ਚੀਨ ਕੇ। ਸਦੀਵਤਾ ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਅਜਰ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ। ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ, ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਪੈਂਡਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਂਡਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਆਤਮਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦਵੈਤੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ

ਆਤਮਾ ਇਹ ਸਭ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੱਖ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਵੈਤ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਖਾਈ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸੋਹਣੀ ਦੇਣ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਆਤਮਾ ਅੱਡ ਨਹੀਂ, ਵੱਖ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਨਿਚੋੜ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ ਅਧਿਆਇ

ਖਜ਼ਾਨਾ

ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਆਤਮਾ ਹੈ ਜੋ ਅਟੱਲ, ਅਜਰ, ਅਮਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ, ਅੰਤਿਮ ਸਤਿ ਹੈ, ਅਜਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਇਕ ਹੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਇਕ ਹਾਂ।'

ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਪਰਿਪੂਰਨ ਬਣੋ। ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਭੇਦਤਾ ਰੱਖੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋ, ਈਸਾ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਚੇਤੇ ਰੱਖੋ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਯਾਦ ਰਖਣਾ। ਸਭ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ, ਮਨ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰੋ।

ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਈਏ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸਾਡਾ ਇਥੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਉਣ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਾਓ (Tao) ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਤਾਓ ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਤਾਓ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਬੁੱਧ ਮਜ਼ਹਬ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸਤਿਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੁੱਧ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਬੁੱਧੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਡੱਬੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੁੱਧ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਅੜਚਣਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਵੱਖ ਕਰ ਦੇਣ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਅੜਚਣਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਸਤਿ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਵੇਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੇਦਾਂਤ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਆਈਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬ੍ਰਹਮ ਸਤਿ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਹੈ, ਤੱਤ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਰਮ ਸੁਭ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ

ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਤਿ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਝੂਠ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ, ਅਜਰ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ; ਜਿਹੜਾ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਝੂਠ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਝੂਠ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚ ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸੱਚ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਲੋਕੀ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਸੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਉਠਦੇ ਹੋ, ਉਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂਤੀ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਭਾਗ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਮਨੋਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵੇਦਾਂਤ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ - ਇਕ ਛਲੇਡਾ। ਨਾ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਠ। ਇਹ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਸਾਰਾ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਬਹੁਤ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਕਾਰਣ ਵਸ ਹੈ, ਦੁਖ ਕਲੇਸ਼ ਹਨ, ਸੰਤਾਪ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹੀ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਸੰਵੇਗ ਇਛਾਵਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਵਰਤਦੇ ਹੋ, ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੌਕੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਠਦੇ ਹੋ, ਜਾਗਦੇ ਹੋ, ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਾਗੋ, ਆਤਮ ਸਿਧੀ ਲਈ ਜਾਗੋ, ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਇਹ ਹੋਂਦ ਇਕ ਧੁੰਦਲੀ ਯਾਦ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਆਤਮਾ ਹੀ ਸਤਿ ਹੈ, ਇਕ ਸੱਚਾ ਸਤਿ ਹੈ। ਪਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਤਿ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੜਦਾ ਪੈ ਗਿਆ - 'ਮੈਂ' ਦਾ ਪੜਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਪੜਦਾ, ਇਕ ਦੀਵਾਰ ਬਣ ਗਈ - ਹਉਮੈ ਦੀ ਦੀਵਾਰ; ਇਹ ਦੀਵਾਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ। ਪੂਰਬੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ - ਪਹਿਲੀ ਹਉਮੈ, ਮੈਂ ਭਾਵ, ਦੂਸਰਾ - ਬੁਧਿ, ਉਹ ਬੁਧਿ ਜਿਹੜੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਸਕੇ - ਵਿਵੇਕ ਬੁਧਿ। ਬੁਧਿ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਕਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਉਥੇ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗਿਆਨ ਬੋਧ ਦਰਜ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਬੁਧਿ ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ ਹੈ ਮਨ - ਥੱਲੇ ਦਾ ਮਨ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਕੀ ਬੋਲਣਾ ਹੈ; ਮਨ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਹੈ - ਚਿੱਤ, ਇਹ ਇਕ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ, ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪੇ ਦੇ ਦੋ ਪੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਇਕ ਆਤਮ ਸਤਿ, ਦੂਸਰਾ ਕੇਵਲ ਮੈਂ ਭਾਵ। ਦੂਸਰਾ ਭਾਵੇਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਅਕਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਤਮਾ ਅਜਰ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ; ਦੂਸਰੀ 'ਮੈਂ ਭਾਵਨਾ' ਦੁਖ ਭੋਗਦੀ ਹੈ, ਸੁਖ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਜਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ 'ਆਤਮਾ' ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਇਕ ਦੀ ਪਰਿਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਉਸਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਧੁੱਪ ਛਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਭੁਗਤਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੰਤ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ -

ਆਤਮਾ ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਮਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਹਨ, ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਹਨ - ਚੇਤਨਤਾ, ਜਾਗਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ, ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ, ਸੌਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ; ਇਹ ਸਾਡੀ ਤਦਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੁਧਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਦੀ ਹੈ।

ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਨਾ ਕਦੀ ਜੰਮਦੀ ਹੈ ਨਾ ਮਰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਕਣ ਤੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁਲਾੜ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਲੁਕੀ ਪਈ ਹੈ। ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜੇ ਘੜਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਮੁਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਆਤਮਾ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਪਰਿਵਰਤਨ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਜਰ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਸਾਡੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਵਸਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀ- ਵਿਧੀਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਾਕਸ਼ੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਹਰ ਹਰਕਤ ਦੀ ਸਾਕਸ਼ੀ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਸਾਕਸ਼ੀ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਾਕਸ਼ੀ ਹੈ, ਸੰਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸਾਕਸ਼ੀ

ਹੈ। ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਦਾ ਸਬੰਧ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਨਾ ਤਾਂ ਇਹ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ - ਆਤਮਾ ਕੀ ਹੈ :-

ਆਤਮਾ ਨਾ ਮਰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਜੰਮਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਅਜਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਹੈ, ਸਥਾਈ ਹੈ, ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ, ਸਦੀਵ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਉਹ ਅਜਰ ਹੈ, ਅਟਲ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਹੈ, ਕਦੀ ਜੰਮਦਾ ਨਹੀਂ, ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰਿਵਰਤਨ ਰਹਿਤ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਪੁਰਾਣੇ ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਨਵੇਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਵਾਂ ਧਾਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਸ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ, ਅੱਗ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਪਾਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਹਵਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਆਤਮਾ ਕੱਟੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਚੀਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਸਾੜੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਗਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਸੁਕਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਆਤਮਾ ਅਨੰਤ ਹੈ, ਪਰੀਪੂਰਨ ਸਤਿ ਹੈ, ਸਥਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਸਰਬੱਗ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਕਦੀਮੀ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਅਧਿਆਇ

ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਖੋਜ

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੌਲੇ ਗੌਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ, ਅਨੰਦ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਭਾਲ ਕਿਥੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ? ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਢੂੰਡਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਥੇ ਇਹ ਯਾਦ ਕਰ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲੁਕਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਜੋ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਚੀਨੇਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਾਡੀ ਹਉਮੈ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਥੱਲੇ, ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਸੰਵੇਗਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਸਾਡੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਡੂੰਘਾ ਦਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਸਾਡੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੋਰ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਅੰਦਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਉਥੇ ਲੁਕੀ ਬੈਠੀ ਹੈ ਤੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਲੱਭ ਲਵੇ। ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਲਈ ਖੋਜ ਐਨੀ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਐਨਾ ਜਾਨਣਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਸਤਰਕ ਹੋਣਾ, ਚੇਤਨ ਹੋਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੁੱਧ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, ਇਹ ਐਨਾ ਹੀ ਸੌਖਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੀ ਲਾਟ ਦਾ ਕੰਬਣਾ।

ਹਉਮੈ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਉਤਾਰਨੀਆਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਛਿਲਣਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇਣਾ ਐਨਾ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹੋ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਕੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਕੁਝ ਕਬਾੜ ਦਾ ਢੇਰ ਉਸ ਉਪਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ। ਖਜ਼ਾਨਾ ਅੰਦਰ ਦੱਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਚਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਕਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਪਿਆ ਗੰਦ ਕੂੜ ਕਬਾੜ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਮਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਕਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ।

ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਹੜੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਕੂੜਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਥੱਲੇ ਖਜ਼ਾਨਾ

ਦੱਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ? ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਕੂੜਾ ਹਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਕੀ ਸਮਾਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?

ਇਹ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਖੋਜ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਕਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਣੇ ਹਨ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਾ ਕੰਮ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਕਮਾਲ ਦਾ, ਅਤਿ ਸੁਹਾਵਣਾ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ - ਆਤਮਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ।

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਖੋਜਦੇ ਹਾਂ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਛਿੱਲਦੇ ਹਾਂ, ਛਿਲਕੇ ਉਤਾਰਦੇ ਹਾਂ - ਉਹ ਛਿਲਕੇ ਜਿਹੜੇ ਫਾਲਤੂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਕੰਮ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਜਾਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਹਾਂ, ਕੌਣ ਹਾਂ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੀ ਇਹੋ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਬਣਿਆ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਇਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਡੰਬਰ ਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣਾ ਨਹੀਂ, ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਬਕ ਲੈਣ ਦਾ, ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਦਾ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਦਾ ਰੋਲ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਇਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਨਾਟਕ ਕੇਵਲ ਇਕ ਖੇਡ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਕ ਖਿਨ ਲਈ ਹੀ ਖੇਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ - ਕੇਵਲ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ। ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਖੇਡ ਲੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਯਥਾਰਥ ਮੰਨਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦੁਖ ਦੇ ਚਕਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨਾਟਕ ਰਚਦੇ ਹਾਂ, ਫੇਰ ਰਚਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿ ਕੀ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਸਮਝ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਪਟ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਫੇਰ ਇਕ ਉਹ ਦਿਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿਛੇ ਬੈਠ ਕੇ ਨਾਟਕ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੌਜ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਟੇਜ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਨਾਟਕ ਰਚਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ, ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਚੇਤਨਤਾ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿਹੜੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ, ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਪੜਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਦੇ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਚਲਾਏਮਾਨ ਤੇ ਸਥਾਈ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਤੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ? ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਲੋਭ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ? ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਹ ਸੰਸਾਰ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਇਕ ਜਾਲ ਹੈ, ਇਕ ਸੰਤਾਪ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ ਵੇਦਾਂਤ ਵਾਲੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਉਹ ਵਰਮਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਤਕ ਛੇਕ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਜ਼, ਅਧਿਆਤਮਕ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦਾ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਮਨ ਬਾਰੇ ਹੈ ਉਹ ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਮਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਰੈਨੀ ਡੈਸਕਾਰਟ (Rene Descartes) ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਖਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਤਮਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ ਹਾਂ', ਤਦ ਹੀ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਚੇਤਨਤਾ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹੋਂਦ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਹ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਹੋਂਦ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਮਨ ਤੇ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰੀਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਬੋਧਿਕਤਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨ ਬੁੱਧ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਵੱਖ ਰੂਪ ਹੈ, ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਮਨ ਦੀ ਚੰਗਿਆਰੀ ਜੋ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਚੇਤਨਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲ

ਕੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਪੂਰਨ ਆਪੇ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।

ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਮਨ ਉਚਤਮ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਚੇਤਨਤਾ ਉਚਤਮ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਨੂੰ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਮਨ ਉਤਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਭੇਦ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪੂਰਬ, ਪੱਛਮ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਭੇਦ ਦਸਦੀ ਹੈ।

ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਮਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੂਪੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਤਕਨੀਕੀ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਤਾ ਤੇ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਖਪਤ, ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਬੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹਨ ਪਰ ਪੱਛਮ ਦੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਸੀਮਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੂੰ, ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਫਿਲੋਸਫੀ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਰਹੱਸ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਗਹਿਲੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨਤਾ ਵਸਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅੰਤਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਭਰਮ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਵਲ ਮੋੜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਲੋਕ ਉਚੇ ਉਚੇ ਮੀਨਾਰ ਤਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਚੀਆਂ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਛੋਹਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਦਿਲ ਵੀ ਇਕ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪੁਲਾੜ ਤੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਸਤਿ ਦੇ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹਨ? ਕੀ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਨ? ਕੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਲ ਦੇ ਭੈ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਹੈ? ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ, ਮੌਤ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਕੇ, ਦੌੜ ਕੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ, ਬਿਰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੇ ਕਾਲ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ।

ਅੰਦਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਵੇਦਾਂਤ ਨੇ ਅਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਹੈ, ਅੰਤਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਮਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇਕ ਯੰਤਰ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਚਾਰ ਗੁਣ ਹੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਵਿਸਥਾਰ ਇਥੇ ਦਸਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਨ - ਹਉਮੈ; ਬੁੱਧੀ

ਜਿਹੜੀ ਵਿਵੇਕੀ ਹੈ, ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਜਿਹੜਾ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰੋਂ ਸਾਰੀ ਸੂਚਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਭੇਜਦਾ ਹੈ - ਗਿਆਨ ਇੰਦਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ। ਚਿੱਤ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਪਚੇਤਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸੰਵੇਗ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਮ੍ਹਾਂ ਪਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਵਖਰਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਆਤਮਾ ਖੋਜਣ ਦਾ ਬੜਾ ਅੱਛਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਇਕੱਠਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਚਾਰੋਂ ਅੜਚਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਥ ਸਮਝਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕੌਠੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਇਹ ਪੱਥ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਰਥ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਇਕ ਰਥਵਾਨ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਕੱਸ ਕੇ ਪਕੜ ਕੇ ਰੱਖੋ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਕਿਸਨੂੰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।

ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬੜਾ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਠੀਕ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਪੁਛਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਤੀਖਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਹੀ ਜਵਾਬ ਮਨ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕੇ।

ਜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਮਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਤਾਂ ਦੂੰਦ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ - ਅੰਦਰ ਵੀ, ਬਾਹਰ ਵੀ। ਨਿਰੋਲ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਸੰਤਾਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਮਨ ਦੇ ਕਰਮ ਆਦਤਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ, ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੋਹਰਾਉਂਦੇ ਤੇ ਪਕਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਮੰਤਰ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬੁਧੀ ਤੀਖਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਧ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ- 'ਧੀਓ ਯੋ ਨਾਹ ਪ੍ਰਚੋਦੇਆਤ।'

ਅਣਸਿੱਖੇ ਮਨ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ - ਉਹ ਹੈ ਹਉਮੈ। ਅਣ-ਸਿਖਿਆ ਮਨ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਤੇ ਹੋਂਦ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਣਸਿੱਖਿਆ ਮਨ ਐਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਇਹ ਭੁੱਲ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਹ ਸਤਿ ਅਨੰਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ, ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਪੁਛਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਹਉਮੈ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਹੈ - ਸੰਤਾਪ ਅਤੇ ਦੁੱਖ।

ਮਨ ਦੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਸੰਤ ਪਾਲ (St. Paul) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਣ ਕੇ ਨਾ ਰਹੋ, ਮਨ ਨੂੰ ਨਵਾ ਨਵੇਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਰਹੇ ਕਿ ਕੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਕੀ ਰੱਖਣਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭਾਣਾ ਕੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਪਾਲ (St. Paul) ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿਓ, ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਓ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰੋ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਦਿਓ। ਮਨ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਰੋਲ ਹੈ ਪਰ ਬੜਾ ਸੀਮਤ ਰੋਲ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦਿਓ, ਹਉਮੈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਸਦੈਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਇਕ ਜਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਠੋਸ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਮਨ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਹੈ ਜੋ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਹਉਮੈ, 'ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ' ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਨੂੰ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ, ਹੰਗਤਾ ਤੇ ਮਮਤਾ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। 'ਮੈਂ' ਹਉਮੈ ਦੇ ਦੋ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ - ਇਕ ਸਥਿਰ, ਦੂਸਰਾ ਅਸਥਿਰ। ਅਸਥਿਰ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ, ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਚਕਰਾਕਾਰ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।

ਮਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਬੜੇ ਹੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੁਤਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਇਹ ਭਾਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ - ਇਹ ਕਰੋ, ਉਹ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਰਹੋਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟੇ ਰਹੋਗੇ। ਇਹ ਚੋਰੀ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਓਗੇ, ਇਹ ਭੋਗ ਭੋਗ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣੋ। ਹਉਮੈ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਠੀਕ ਹੈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਹੀ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੈ।

ਜਿਹੜਾ ਰਾਹ ਮਨ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਦਸ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਕੇਵਲ ਦੁਖਾਂ, ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਸੰਤਾਪਾਂ ਦਾ ਹੀ ਘਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭੈ ਹੈ, ਅਗਿਆਨ ਹੈ, ਇਹ ਰਾਹ ਹੈ - ਸੁਆਰਥ ਰੱਖਣ ਦਾ; ਲੋੜ ਰਖਣੀ ਤੇ ਜੋੜ ਕੇ ਰਖਣਾ, ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਣਾ। ਹਉਮੈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ - ਇਹ ਸਰੀਰ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਘਰ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਹਉਮੈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲੋਂ ਤੇ ਫੇਰ ਆਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਨਖੇੜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਵੰਡਦੀ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਨਖੇੜਦੀ ਹੈ, ਕਾਲ ਦਾ ਭੈ ਅੰਦਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਸਾਡਾ ਹੈ, ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਹੀ ਸੋਚੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਹੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਭੈ ਭੀਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਫੇਰ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ, ਮਰਨ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਸਰੀਰ (ਸਰੀਰ ਸਹਿਤ ਹੋਂਦ) ਕੀ ਹੈ? ਬੁੱਧੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਸਾਡੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਝੀਲ ਦੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਤੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਸਚਮੁਚ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਲਾਇਮਾਨ ਜੀਵਨ ਅੰਤ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਥਿਰ, ਸਥਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸੁਖਮਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁੰਦਲਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਾਫ ਦਿਸਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਬੁੱਧੀ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੇ ਨਿਰਣੇ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਵਿਚਾਰ ਆਪਣਾ ਝੁਕਾਅ ਭੋਗਾਂ ਵਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਜੂਏ ਵਿਚ ਹਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਬੁੱਧੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਵਲ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦਾ ਉਥਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੁੱਧੀ ਫੇਰ ਇਹ ਪੁਛਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ।

ਜੇ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਹੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਵੈ ਆਪਾ ਲੁਕਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਕੇਵਲ ਮਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਅੰਦਰ ਦੇ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਓਪਰੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਸਾਧਨ ਹਨ ਪਰ ਅਗਿਆਨ ਵਸ ਜਦੋਂ ਵਾਗਡੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ

ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨ ਦੀ ਚੌਥੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ - ਚਿਤ। ਇਹ ਅਚੇਤ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ, ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਠੱਪੇ, ਇਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਵੇਗ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ - ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਘਰ ਦੇ ਗੁਦਾਮ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਣ। ਇਸ ਗੁਦਾਮ ਵਿਚੋਂ, ਇਸ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚੋਂ, ਨਿਕਲਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ, ਹਰੇਕ ਜੂਨੀ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਇਕ ਕਬਾੜਖਾਨੇ ਦੀ ਭਾਂਤੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਕੋਈ; ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੋਵੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਕੋਈ; ਕੋਈ ਨਖੇਧੀ ਵਾਲੇ, ਕੋਈ ਚੰਗੇ। ਬਹੁਤ ਕਬਾੜਖਾਨਾ - ਕੁਝ ਕੰਮ ਦਾ, ਕੁਝ ਬੇਲੋੜਾ, ਵਾਧੂ ਪਿਆ ਹੋਵੇ।

ਚਿੱਤ ਦੇ ਇਹ ਤੱਤ ਸਾਡੇ ਆਚਾਰ, ਵਿਹਾਰ, ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜੇ ਸਾਡੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਆਈਸ ਕਰੀਮ ਖਾਣ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਈਏ, ਕੋਈ ਖਾਸ ਮੌਸਮ ਸਾਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਉਕਸਾਹਟ ਵਾਲੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣ; ਇਹ ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਲਗਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਆਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਆ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਭੰਡਾਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ, ਸੰਵੇਗ ਹਨ, ਅਨੁਭਵ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨ ਲਈਏ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੇ ਖੋਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਟੈਸਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਅਰਥ ਅਚੇਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਚੇਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਲਈਏ। ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖਲਬਲੀ ਚਲਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਤੇ, ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਤੀਸਰੇ ਤੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਖਲ-ਬਲੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਮਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਉਠਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਨੂੰ ਅਰਥ ਅਚੇਤ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਣ ਦਿੰਦੇ।

**ਪੰਖੀ ਬਿਰਖ ਸੁਹਾਵੜੇ ਉਡਹਿ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਜਾਹਿ॥
ਜੇਤਾ ਉਡਹਿ ਦੁਖ ਘਣੈ ਨਿਤ ਦਾੜਹਿ ਤੈ ਬਿਲਲਾਹਿ॥**

ਮਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਠੀਕ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਨੀ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੂਹਾਨੀ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਿਆ ਸੋਧਿਆ ਮਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਨੰਦਮਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕੀ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮਨ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਆਤਮਾ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹਾਂ, ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨਤਾ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ, ਹਉਮੈ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਮੰਨ ਤਾਂ ਲਈਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹਾਂ ਤੇ ਅਨੰਤ ਹਾਂ। ਕੀ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਖੋਜਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਕੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮਰਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਨਹੀਂ ਮਰ ਸਕਦਾ?

ਜਦੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਦਾ ਆਕਾਰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਹੈ ਮਨ ਦੇ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ - ਬੁੱਧੀ, ਹਉਮੈ, ਮਨ ਤੇ ਚਿਤ। ਅਣਸੋਧਿਆ ਮਨ ਬਹੁਤ ਬੇਤੁਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈ ਆਪਣਾ ਪਸਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਤੱਤ 'ਮੈਂ' ਤੇ 'ਮੇਰੀ' ਭਾਵ ਹੰਗਤਾ ਤੇ ਮਮਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਛਿੰਨ ਭੰਗਰ ਹੈ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਮਨ ਦੇ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰੇਕ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਨਿਰਣੇ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਨੰਦਮਈ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣਾ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ, ਮੂਲ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਤੱਤ ਇਹ ਹਨ: ਖਾਣਾ, ਸੌਣਾ, ਕਾਮ ਤੇ ਆਤਮ ਸੰਭਾਲ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਭੇਦ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਉਤਮ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮਨੁੱਖ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਮਨ ਦੇ ਗੁਣ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਬੜੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਬੇਤਰਤੀਬ ਤੇ ਰੋਗੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣਗੇ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਬਦਪਰਹੇਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਮਲ ਲਗ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਕਾਮ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਭਾਵਕ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਆਤਮ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ - ਮਰਨ ਦਾ ਭੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੈ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਬੰਧਿਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖੁਸ਼ ਜਾਣਾ, ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਖੁਸ਼ ਜਾਣਾ। ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਡਰ ਚਿਤ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਾਡੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਮਿਸ਼ਰਨ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮਨ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਏਕਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਸੰਜੋਗ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਹੀ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਤਾਲਮੇਲ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਇਛਾਵਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਅੜਚਣ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲਗ ਪਵੋਗੇ ਤੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲਓਗੇ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਮਿਤ੍ਰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰੋ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ, ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ। ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਮਿਤਰ ਤੁਹਾਡੀ ਆਤਮਾ

ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਲਓਗੇ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸੌਖੇ ਰਹੋਗੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਭੈ, ਸੰਸਾਰਕ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਸੀਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ।

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਦੇ ਮਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਹੋ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੁਹਾਡਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇਖੋ, ਆਪਣੇ ਸੰਵੇਗ ਦੇਖੋ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇਖੋ ਤੇ ਜਾਂਚੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਨਰਮ ਤੇ ਦਇਆਵਾਨ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ - ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਖੇਧੋ ਨਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਨਿਰਣਾ ਲਓ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਵੋਗੇ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨਾ ਸੁਹਿਰਦ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਦੋਸਤ ਹੈ।

ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਬੇਲਗਾਮ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਮਨ ਵਿਚ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਮਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੇਤਨ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੜਬੜ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੜਾ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਧਿਆਨ ਲਗਾ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਸਾਹ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਮਨ ਵੀ ਇਕਾਗਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਚੇਤਨ ਮਨ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘਾ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਮਾਧੀ ਲਗ ਜਾਏ, ਧਿਆਨ ਲਗ ਜਾਏ, ਸਮਝੋ ਕਿ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਭੈ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ, ਹੰਕਾਰ, ਮਨ ਤੇ ਚਿੱਤ ਇਕ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨਤਾ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਉਤਮ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮਨ ਇਹ ਜਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਿਰੋਲ
ਚੇਤਨਤਾ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਜੀਵਨ ਸਰੋਤ ਹੈ ਤਾਂ ਹਉਮੈ ਖਤਮ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਾਲ ਦੀ ਵੀ ਹਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਮੌਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ

ਜਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਚਿਕੇਤ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਮੌਤ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਲੰਮੇ ਜੀਵਨ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਇਕ ਪੂਰਨ ਵਿਰਾਮ ਹੈ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਨਵਿਰਾਮ ਹੈ। ਮੌਤ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਤਰ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਗੱਡੀ ਬਦਲਦੇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ Grand Central Station in New York ਜਿਥੇ ਤੁਸੀਂ ਖਾਸ ਰਾਹ ਦੀ ਗੱਡੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਮਰਨ ਦਾ ਰਹੱਸ ਖਤਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜੀਵਨ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਦੂਸਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਗੱਡੀ ਅਸੀਂ ਗਰੈਂਡ ਸੈਂਟਰਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਪਕੜਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਂਗੇ ਜਾਂ ਉਥੇ ਉਤਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅਗਲੀ ਗੱਡੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਾਂਗੇ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਮਾਲ ਗੱਡੀ ਵਰਗੀ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੰਦੀ ਮੰਦੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਈਏ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀ ਤੇਜ਼ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਈਏ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਈਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਦਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਏ.ਸੀ. ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ, ਹੋਰ ਕਈ ਧਿਆਨ ਆਕਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਣ, ਨਚਣਾ ਗਾਉਣਾ ਹੋਵੇ, ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਤੇ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਹੋਣ, ਨਾਮ ਕਮਾਉਣ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ, ਧਨ ਜੋੜਨ ਦੇ ਮੌਕੇ; ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਭੋਗਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ ਉਤਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਜੇ ਬੋੜਾ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਗੱਡੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਈਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੀ ਦੇਖਦੇ ਜਾਈਏ, ਅਨੰਦ ਵੀ ਮਾਣਦੇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਤਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇ, ਅਸੀਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੁਬਿਧਾ ਦੇ ਉਤਰ ਸਕੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭੋਗ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਭੋਗ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਵੇ।

ਨਚਿਕੇਤ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਠੀਕ ਗੱਡੀ ਪਕੜੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਬੂਲਿਆ। ਜਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦਿਤੀਆਂ - ਲੰਮੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਧਨ ਦੌਲਤ, ਪਦਮਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਜੀਵਨ ਮਿਤ੍ਰ

ਦਾ ਰਹੱਸ ਜਾਨਣ ਦੀ ਹੀ ਭੁੱਖ ਸੀ, ਨਚਿਕੇਤ ਲਈ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਉਹ ਰਹੱਸ ਜਾਨਣਾ ਹੀ ਸੀ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਆਤਮਾ ਹੈ - ਅੰਤਰ ਵਸਦੀ ਆਤਮਾ। ਇਹ ਹੀ ਮਰਨ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹਰੇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਅਜਰ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ, ਨਾ ਉਹ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਮਰਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਲ ਵਸ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਕਾਲ ਵਸ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਹੀ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਇਕ ਕਪੜੇ ਦੀ ਭਾਂਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਢਕਦਾ ਹੈ। ਕਪੜਾ ਜਿਹੜਾ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਆਤਮਾ ਉਸ ਦਾ ਅਜਰ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਅਨੰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਉਹ ਸੁਧ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਲਈ ਦੁਖ ਮਨਾਉਣਾ, ਦੁਖੀ ਹੋਣਾ ਸੌਭਦਾ ਨਹੀਂ।

ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਉਹ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਪਿਆਰਾ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਵੇ, ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਦੁਖੀ ਹੋਣਾ ਠੀਕ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਦੁਖ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਮਨਾਉਣਾ ਅਸਵਸਥ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਦੁਖ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਖਾਣ ਲਗ ਪਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੋਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਟਲ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚ ਅਫਸੋਸ ਲਈ ਸਮਾਂ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀਆਂ ਸਟੇਜਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ। ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਨੂੰ ਦੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਟੱਬਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਸੱਤ ਦਿਨ ਤਕ ਸੋਗ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਨਹੀਂ ਕਟਦੇ, ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ, ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੇ, ਨਵੀਂ ਜੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕੇਵਲ ਅਫਸੋਸ ਹੀ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 23 ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸੋਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕੀ ਆ ਕੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਲਈ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣਿਆਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਇਕ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਬਾਧੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਹ ਲਾਭ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਤੇ ਜੰਮਣ ਦਾ ਗੇੜ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਤ ਆਤਮਾ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਬਦਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨਾ ਇਕ ਬੇਸਮਝੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਜੇ ਚਲਾਇਮਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾਹਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਲ ਦਾ ਡਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਡਰਾਵਣਾ ਲਗੇਗਾ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲੋਗੇ, ਇਸ ਫਿਲੋਸਫੀ ਨੂੰ ਮੰਨੋਗੇ ਤਾਂ ਦੁਖ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਸੰਤਾਪ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹੀ ਸਮਝੇ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਣ, ਚਾਹੇ ਸਬੰਧ ਹੋਣ, ਕੇਵਲ ਉਸ ਇਕ ਦੀ ਹੀ ਭਾਲ ਕਰੇ - ਉਸ ਇਕ ਸਚਾਈ ਦੀ, ਉਸ ਅਨੰਤ ਦੀ, ਫੇਰ ਕਾਲ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੌਤ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਪੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਨਵੇਂ ਪਾਏ ਜਾਣ। ਅਫਸੋਸ ਕਰੋ ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਗੱਲ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਚੋਰੀ ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੈ; ਨੌਕਰੀ, ਦੋਸਤੀ ਟੁੱਟਣੀ, ਤਲਾਕ ਹੋਣਾ, ਘਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਮਨਾਓ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ। ਫੇਰ ਖਤਮ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗੇ ਚਲੋ।

ਕਾਲ ਦਾ ਭੈ ਅਤੇ ਦੁਖ ਸਾਡੇ ਮੌਹ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਚਲਾਏਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਸੰਸਾਰਕ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਸੰਸਾਰਕ ਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿੰਨਾਂ ਇਹ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਵਿਅੰਗਮਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸੁਖਦਾਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਚਲਾਏਮਾਨ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਕਾਲ ਦਾ ਭੈ ਹੋਰ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਦਲਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਬਦਲਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਸਭ ਕੁਝ ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਇਹ

ਬਦਲਦੇ, ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਪੈਂਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕੋਈ ਸੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਮੌਤ ਤੇ ਮਰਨ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਚਾਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ, ਆਦਤਾਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਭ ਦੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੁੜ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਲ ਦਾ ਭੈ ਪੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਖੁਸ਼ਣ ਦਾ, ਕੁਝ ਗੁਆਚਣ ਦਾ ਭੈ ਪੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਭੈ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੁਖਦਾਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਭੈ ਭੀਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਸੰਤਾਪਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ - ਮੋਹ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ।

ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਹ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮੌਤ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਚਾਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ - ਉਸ ਅਨੰਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੀ, ਜੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਨੰਤ ਹੈ। ਈਸਾ ਜੀ ਦਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੇਗਾ, ਉਹ ਗੁਆ ਲਵੇਗਾ; ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾਵੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਬਚਾ ਲਵੇਗਾ। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਈਸਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਜਿੱਤ ਲਵੇ ਪਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਜੋ ਅਮੋਲਕ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਉਹ ਹਾਰ ਦੇਵੇ।

ਈਸਾ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾਏਗਾ, ਇਸ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾਏਗਾ, ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾਏਗਾ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਕਰੇਗਾ ਹੀ। ਜਿਹੜਾ ਮੋਹ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਏਗਾ, ਉਸ ਅਨੰਤ ਨਾਲ, ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜੇਗਾ, ਉਸ ਉਤਮ ਚੇਤਨਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜੇਗਾ, ਉਹ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਧੰਨ ਦੌਲਤ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ, ਸਾਰੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ? ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹਨ, ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਮਨ ਉਸ ਪਾਸੇ ਹੀ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਬਿਰਤੀ ਟੁਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਰ ਦੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਚਾਰ ਉਤਮ ਸੱਚ ਦਸੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਦੁਖ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਜੀਵਨ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਓ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪੂਰਵਕ ਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਬਣਾਓ। ਬੁੱਧ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਮੋਹ ਹੀ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ।

ਬੁੱਧ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਇਛਾਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੋਹ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੈ ਨਹੀਂ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੋਂ

ਦੁਖ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਭੈ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਭੈ ਤੇ ਵੀ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ।

ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਅਜਰ, ਅਮਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਪਾਲ (St. Paul) ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਿਕ ਮਨੋ ਭ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਸਾਨੂੰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਬੰਧੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਸਤੂਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਬੰਧ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਕੀ ਹੈ - ਦੁਖ ਸੰਤਾਪ। ਅਸੀਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂਚਦੇ ਹਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਬੰਧ ਜੋੜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ; ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਿਮਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਬੁੱਢੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਬੁੱਢੇ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੁਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਅੰਤਰਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖੁਸ਼ ਗਈਆਂ, ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਹੈ? ਸਬੰਧ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕੀ ਦਰਦ ਹੈ? ਬਦਲਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ? ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੁਰਬਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਦੁਖ ਹੈ? ਇਕ ਪੱਖ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਜੋ ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਭੋਗਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੋਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੈਰ ਵਿਚ ਦਰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜੇ ਪੈਰ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਸੱਟ ਲੱਗੇਗੀ ਹੀ, ਜ਼ਹਿਰ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ਹੀ। ਉਸ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਲੱਤ ਗਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਬੋਧਿਕ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ। ਠੀਕ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦਰਦ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਾਏਗਾ, ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਾਏਗਾ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਇਕ ਰੋਗ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰੇਗਾ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਦੁਖ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਬੰਧ, ਵਸਤੂਆਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵੀਚਾਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ, ਕੋਈ ਖਰਾਬੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ, ਵਸਤੂਆਂ ਬਾਰੇ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵੀਚਾਰਾਂ, ਸਰੀਰ, ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ,

ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੋਹ, ਅਗਿਆਨ ਭੈ ਦਾ ਘਰ ਹਨ। ਜਿੰਨੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸਾਂਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਕਾਲ ਦਾ ਡਰ ਹੋਏਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸਣਾ ਕੀ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਮੋਹ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਜੀਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਹਉਮੈ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਾਰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਰ ਮੇਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕਾਮਯਾਬ ਹਾਂ, ਇਹ ਕਾਰ ਮੇਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਗਈ, ਮੈਂ ਟੁੱਟ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਮੋਹ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਅਮਰੀਕਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇਗਾ, ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ (White House) ਵਿਚ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੋਣਗੇ, ਖੂਬ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ ਬਗੀਚਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਿਆਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਕਾਰ, ਦੂਸਰਾ ਇਕ ਘਰ, ਇਕ ਘਰ ਛੁਟੀਆਂ ਲਈ, ਫੇਰ ਛੇਤੀ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਠੱਗੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਹ ਹੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿੰਬਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਕਿਸੇ ਵਰਗੀ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਸਮਝ ਬੈਠਦੇ ਹੋ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਸੁਖੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸੋਗਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਾ ਪਾਓ, ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਵਹਿਣਾ ਸਿੱਖੋ, ਇਸ ਦੇ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਵਹਿਣਾ ਸਿੱਖੋ।

ਇਹੋ ਹੀ ਝੁਕਾਓ ਹੇਠਲੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਹਾਂ; ਕੌਣ ਗੁੱਸੇ ਹੈ? ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਅਸੀਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ

ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਗੁੱਸਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭਾਵਨਾ ਜਾਂ ਸੰਵੇਗ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕਦ 6' 1" ਹੈ, ਮੇਰੇ ਭੂਰੇ ਵਾਲ ਹਨ, ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਾਡੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨੁਕਸ ਕੱਢਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ ਹੀ ਚੇਤਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਨੂੰ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਵਿਵੇਕ ਬੁਧਿ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਲ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਛੂਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਸ ਪਾਸ ਸਾਰਾ ਸੱਚ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਆਤਮਾ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ, ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਤਮਾ ਹੈ।

ਯਮ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪੂਰਨ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਆਤਮਾ ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਗੇੜ ਕੋਈ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮੰਦਭਾਗੀ ਸਚਾਈ ਹੈ, ਇਕ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਚੀਨ ਦੇ ਤਾਓਵਾਦੀ (Taoist) ਫਿਲੋਸਫਰ ਚੁਆਂਗ ਸੂ (Chuang tzu) ਨੇ ਕਹੇ ਸੀ।

ਜਨਮ ਕੋਈ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੌਤ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਨਿਰੰਤਰ ਲੜੀ ਜਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ ਜਾਨਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ; ਜਨਮ ਹੈ, ਮਰਨ ਹੈ, ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਆਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ। ਉਹ ਰਸਤਾ ਜਿਥੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਲੜੀ ਹੈ, ਇਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ ਉਸ ਇਕ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ। ਚਲਾਇਮਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਰਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਕਰਕੇ ਹਾਂ। ਅੰਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਕਪੜਾ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਰੀਰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਅੰਤਰ ਕੁਛ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੇਤਨਤਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮੌਤ ਕੋਈ ਡਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਕੀ ਕਰਤੱਵ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੌਤ ਇਕ ਸੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਣ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਦੀ ਭਾਂਤੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਸਿਖਣ ਆਏ ਹੋ, ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਫਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਪਾਲ (St. Paul) ਨੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੰਤਾਪ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਇਸ ਤੋਂ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਚੁਆਂਗ ਸੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, “ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਰਸੋਲੀ ਸਮਝੋ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋ ਕਿ ਅੰਤ ਸਮੇਂ, ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਇਹ ਰਸੋਲੀ ਫਟ ਜਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁਆਦ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਹੈ।”

ਇਹ ਕਦੀ ਨਾ ਭੁਲੋ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਮੌਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਜੁੜੋ, ਇਸ ਵਿਚ ਮੋਹ ਨਾ ਪਾਓ। ਇਥੋਂ ਸਿੱਖੋ ਤੇ ਅੱਗੇ ਚਲੋ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਧਨ ਸਮਝੋ; ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੰਮ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਛੇਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਮਨੋਰਥ ਭਰਪੂਰ ਜਿਉਣਾ

ਭੈ ਅੰਦਰੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਹੀ ਜੀਵਨ, ਮਨੋਰਥ ਭਰਪੂਰ ਅਨੰਦਮਈ ਜੀਵਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ, ਕੀ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਧਨ ਚੋਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਜਾਇਦਾਦ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਪਿਆਰਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਧਨ, ਜਸ, ਅਹੁਦੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦੇਖ ਚੁਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵਿਅਰਥ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਭੋਗ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹਨ। ਇਕ ਸਮਾਂ ਉਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਧਨ ਦੌਲਤ, ਅਹੁਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਫੇਰ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਸੰਵੇਦਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਹੀ ਪਵੇ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਦਿਸਦੇ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੇਵਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਡੂੰਘੀ ਕੋਈ ਦਬੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਜਣਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਟਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਹ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖੋਜ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਫਿਲੋਸਫੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਗਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਾਂ, ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਕੇਵਲ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ਨਹੀਂ, ਮੱਜ ਮੇਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਫਿਲੋਸਫੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਰਸਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਫਿਲੋਸਫੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਨੋਰਥ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਚੇ ਵਿਚ ਢਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਚਾਹ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰਥ ਅਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸਥਿਰ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਾਲੇ ਦਬੀ ਪਈ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੀ ਮੱਧਮ ਅਵਾਜ਼ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਕ ਵਖਰੇ ਨਜ਼ਰੀਏ

ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਜਾਂ ਖੋਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦੁਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਓਨਾਂ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਣਾ ਲੈਣੀ ਜਿਹੜੀ ਵਧੇਰੇ ਮੰਤਵ ਭਰਪੂਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਖਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਦਲਣਾ ਜੀਵਨ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਖਣਾ, ਸਾਂਭਣਾ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਦੇਣਾ ਵੰਡਣਾ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣਾ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹਾਲੇ ਬੜੀ ਹੀ ਦਬੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਅਸੀਂ ਇਹ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਨ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਖੁਸ਼ੀ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਜੀਵਨ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਇਕ ਚੀਸ ਜਿਹੀ ਉਠਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਕਦਮ ਹੈ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਗਠਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਲਗਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ। ਕਾਰਣ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਤੁਸੀਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਹਨ, ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਨਾ ਕੁ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ-ਜਿੰਨਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਪਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿੰਨਾਂ ਬਦਲਾਅ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈਣ ਤੇ, ਰੱਖਣ ਤੇ, ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੇ, ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਘਟਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਲੋਂ ਜੀਵਨ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘਟ ਭਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰਖਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਣ - ਚਾਹੇ ਉਹ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ਹੋਵੇ, ਸੰਤਾਨ ਵਲੋਂ ਜਾਂ ਫੇਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਲੈਣਾ। ਇੰਜ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਵੇਗਾਂ ਵਲੋਂ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਹਲਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਪੁਨਰਸੰਗਠਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਸਾਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਘਨ ਪੈਣ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਤਾ ਜਾਏ, ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਵਿਘਨ ਪੈਣ, ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਧਿਆਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਡਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹੀ ਗਲਤ

ਚੀਜ਼ਾਂ ਭੋਜਨ ਆਦਿ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੇ ਤੇ ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਛੇਤੀਂ ਕਾਲ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸਾਂ ਵਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਛੇਤੀਂ ਕਾਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਲਈ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਦਲਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ, ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਵਧੇਰੇ ਕਸਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਹੋਰ ਵੀ ਬਦਲਾਓ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪ੍ਰਥਮਤਾ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਤੋਂ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ, ਸਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੇ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ - ਸਭ ਕੁਝ ਸਮੇਟਣ ਲਈ, ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਆਏ ਹਾਂ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਅਰਥ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਏ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਲਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਲੰਮੇ ਪੈਂਡੇ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਈਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਰਦੂਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਲਈ ਔਕੜਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਅਸੀਂ ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨਾਲ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲਗੇਗਾ। ਜੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ, ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਅਰਥ ਨਿਵਾਸੀ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ, ਕੋਈ ਰੰਗ, ਰੂਪ, ਜਾਤ, ਪਾਤ, ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸਭ ਕੁਝ ਓਪਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਚੇਰੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ, ਰੰਗ, ਮਜ਼ਹਬ ਸਭ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਤੇ ਹਨ ਪਰ ਸਭ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਡਰ ਕਿ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗ, ਮਜ਼ਹਬ, ਜਾਤ ਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹੋ।

ਪੂਰਬ ਦੀ ਫਿਲੌਸਫੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਰੇ ਪੁਨਰ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸੰਗਠਨ ਕਰਨਾ, ਜੀਵਨ ਸੰਗਠਨ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਉਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾ ਨਾਲ ਇਕ ਸਾਰ ਹੋ ਜਾਣ; ਕੇਵਲ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਕ ਸਾਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਗੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆ ਜਾਣ। ਜੀਵਨ ਸਕਾਰਥ ਹੋ ਕੇ ਦਇਆ ਭਰਪੂਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਿਆਂ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਨ ਕੇ, ਬਿਨਾਂ ਲੋਭ ਕੀਤਿਆਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਕੇ ਜਾਨਣ ਨੂੰ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਪੱਖੋਂ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਜੀਵਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਸੁਆਰਥੀ ਹੋਵੇ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਕੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰੂਹਾਨੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਧਰਮ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ - ਪ੍ਰਾਲਬਧ। ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਡਿਊਟੀ ਹੈ। ਜੇ ਹੋਰ ਪੱਖੋਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਧਰਮ ਉਹ ਮਾਰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਦਾ ਸਬੰਧ ਜਾਤੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ, ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਕੀ ਸਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਫੂਕ (ਸਾੜ) ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਸਕੇ। ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਕੇ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਉਹ ਫੂਕਿਆ (ਸਾੜਿਆ) ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਰਖਾਣ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਸੇਵਕ ਹੈ, ਕੋਈ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਰਸ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਇਟਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਹਬ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ, ਮੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਸਬਜ਼ੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਸੜਕ ਸਾਫ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਤੇ ਪਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਿਚ, ਪੋਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਇਹ ਧਰਮ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਆਵਸ਼ਕ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਧਰਮ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਚਲ ਸਕੇ,

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸਾਰ ਸਕੇ, ਉਹ ਕੰਮ ਕਰੇ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ।

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੋਜ, ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਜਾਨਣ ਲਈ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਜੁਗਰਾਫੀਆ ਜਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਂਡੇ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਆਤਮਾ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਵਿਚ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬ, ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਤਮ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਛੁਪੇ ਪਏ ਹਨ, ਉਹ ਨਕਸ਼ੇ ਜਿਹੜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਨ; ਕੋਈ ਨਕਸ਼ੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕੋਈ ਲੇਟਿਨ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਅਰਬੀ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਸੜਕ ਤੋਂ, ਕੋਈ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ, ਕੋਈ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ - ਦੂਸਰੇ ਦੂਸਰੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ, ਪਰ ਸਭ ਇਕੋ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਡੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਜ਼ਹਬ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਰੂਹਾਨੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰੂਹਾਨੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਉਣਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਉਣਾ। ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਇਕ ਖਾਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਖਾਸ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੁੱਧ ਮਤ ਹੈ, ਇਸਾਈਅਤ ਹੈ, ਯਹੂਦੀ ਹਨ; ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ, ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਇਕ ਫਿਲੋਸਫੀ ਹੈ, ਇਹ ਕੇਵਲ ਮਤ ਨਹੀਂ।

ਸੰਸਾਰ ਵਧੀਆ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਛੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਤਾਂ ਮੰਤਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਹੈ, ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੀਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤਕਨੀਕਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੂਰਬ ਦੀਆਂ ਫਿਲੋਸਫੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ

ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਅ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੀ ਸਬੂਤ ਹਨ।

ਇਹ ਯਾਦ ਰਖਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਤਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੋਬਾਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਦੇਸ਼ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਭਰੀਆਂ ਹਨ। ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਂ ਮਤ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਰਹੇ; ਉਹ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਢਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਈਸਾ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਢਕ ਦਿਤਾ, ਸੱਚ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਥੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਵੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਨਵੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਹੀ ਸਾਧਨ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੀ ਸੱਚ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹਾਂ; ਕੋਈ ਵੀ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿ ਦਾ ਮਾਰਗ, ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਜਾਨਣ ਲਈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਿਰੋਲ ਆਪਾ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਸਥਾ ਜਿਹੜੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਉਹ ਸੰਸਥਾ ਇਕ ਛੋਟੇ ਡੰਡੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੱਟੜਪੁਣਾ ਲੈ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮੋਤੀ ਲੱਭੇ ਹਨ - ਗਿਆਨ ਦੇ ਮੋਤੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਸੱਤ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਤ ਹੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਘਟ ਵਡਭਾਗੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਸਤਿ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਖੇੜੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਹੀ ਅਸਚਰਜ ਸਾਰੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਸਤਿ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰਖਣਾ। ਉਹ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਜ਼ਹਬ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ - 'ਲਾਈਗੋਰ' (ਲੇਟਿਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ) ਅਰਥਾਤ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਣਾ, ਪਕੜ ਲੈਣਾ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਇਕ ਸਫਰ ਇਕ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਉਹ ਬਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਨੈਤਿਕਤਾ, ਪੱਖਪਾਤ, ਕੱਟੜਵਾਦ, ਗੁਟਬੰਦੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ

ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ, ਇਕ ਮਤ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਰਤੀ ਇਹ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਇਸ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁੱਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਠੀਕ ਮਾਰਗ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰੂਹਾਨੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਲੋੜਾਂ, ਸੱਤ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇ - ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲੋੜ ਨੂੰ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਨੇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇ। ਇਕ ਸੱਚਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸੰਸਥਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਗੂ ਆਪਣੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸੱਤਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਬੰਧਨ ਜਾਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ

ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਫਿਲੋਸਫੀ ਬਣਾ ਲੈਣ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੰਗਠਨ ਕਰ ਲੈਣ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਣਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਹੋਰ ਬੜੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਅਤਿ ਆਵਸ਼ਕ ਹਨ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨੁਕਸਾਨ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ। ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਰਤੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਹੋਣ, ਉਥੇ ਦੇ ਲੋਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਔਖੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਲਈ ਉਹ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਹੀ ਕਸੂਰਵਾਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਝਿੜਕਿਆ ਹੋਵੇ, ਡਾਂਟਿਆ ਹੋਵੇ, ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਰਤੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਵੀ ਸਮਝ ਆਈ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਜੋ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ, ਉਹ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਕਾਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਇਲਜ਼ਾਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬੱਚਾ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ, ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਭ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕਸੂਰਵਾਰ ਭੈਣ ਹੈ, ਭਰਾ ਹੈ, ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧ ਹਨ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਹਨ, ਟੈਕਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ, ਸਕੂਲ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ ਜਾਂ ਗਲਤ ਸਮੇਂ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਪਰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਖਰਵਾ, ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਲੱਗੇ ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ; ਉਹ ਸੱਚ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੈ, ਸਹੀ ਹੈ, ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੈ ਫੇਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਭੈ ਦੀ, ਡਰ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਅੱਜ ਪੱਛਮ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ 'ਕਰਮ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ, ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਵ, ਪਰਾਲਬਧ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ - ਇਹ ਤਾਂ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਹ ਭੈੜਾ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਾਂ ਕਹਿਣਗੇ - ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਕਸੂਰ ਹੈ, ਇਹ ਮਾੜਾ ਕਰਮ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਖਮ ਧਾਰਾ ਤੇ ਪਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗੰਦੀ ਹਵਾ ਚਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ।

ਕਰਮ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀਤੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਕਰਮ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤ ਆਪ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਆਪ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਭੂਤ ਭਵਿੱਖਤ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਪੀ ਸਮਝੋ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੋ, ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਵਧ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਵਨ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਗੋਚਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਸਾਥੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦੁਰ ਵਿਹਾਰ, ਅਫਸਰ ਦੀ ਸਖਤੀ, ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜਾ ਜਾਂ

ਸੰਸਾਰਕ ਰਾਜਨੀਤੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ।

ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਵਿਚ 'ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ' ਵਾਕ ਲਈ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਚੰਗੇ ਕਹੀਏ ਭਾਵੇਂ ਮਾੜੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਦੁਖ ਭਰਪੂਰ; ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਜੋਗ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਇਕ ਬਿਲਕੁਲ ਪਵਿੱਤਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਸੰਜੋਗਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਿਖਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਵਧਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਜਾਨਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਾਂ।

ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਕ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਸੁਪਨੇ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਰਥ ਅਚੇਤ ਤੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ, ਇਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਤੇ ਭੈ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉਹ ਇਛਾਵਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਹ ਹੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਗਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ, ਜਾਗਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਆਤਮਕ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ।

ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋਣ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਬੰਧ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਸਾਡੇ ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਕਠਿਨ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਸਬੰਧ ਸਾਡੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਹਨ। ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਔਕੜਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਦਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਔਕੜਾਂ, ਇਹ ਰੋਕਾਂ ਨਾ ਤਾਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਦਸਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਾਰ ਪਾਪ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਇਸ ਨੂੰ ਔਕੜਾਂ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਫਿਲੋਸਫੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਬਚਨਬੱਧਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਾਪ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਮਨੋਬਲ ਨਹੀਂ ਵਧਣ ਦਿੰਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਧੂਰੇਪਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ

ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪਕਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਪੱਖੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ।

ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਫੁੱਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ ਜਿਹੜਾ ਗੰਢ ਤੋਂ ਉਗਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਹਾਲਾਤ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਉਗਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲ ਬਣ ਕੇ ਖਿੜੇ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਹ ਹਨ ਗੰਢ, ਖਾਦ, ਨਮੀ ਤੇ ਤਾਪਮਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਰਜੇ ਤਕ ਰਖਣਾ। ਕੋਈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਹੇ ਕਿ ਗੰਢ ਤਾਂ ਇਕ ਸੁਕਿਆ, ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਬਦਸੂਰਤ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਿੱਲੇ, ਕੀਟਾਣੂਆਂ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਰਵਣ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਿੜਦਾ ਹੈ, ਕਿੱਡਾ ਸੋਗਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਪੱਛਮੀ ਮੱਤ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਸਵੱਛ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਸੋਗਣਾ-ਪਣ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਕੁਦਰਤ ਹੈ। ਗੰਢ ਕੇਵਲ ਗੰਢ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰ ਸਕੇ, ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉਤਮ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਠੀਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ, ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਲ ਪੈਰ ਪੁਟਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨਾ, ਕੁਝ ਵੀ ਸੋਚਣਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਕਰਮ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ-

ਜੇਹਾ ਬੀਜੇ ਸੋ ਲੁਣੈ ਕਰਮਾ ਸੰਦੜਾ ਖੇਤ ॥ ਪੰਨਾ - 135

ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਬੀਜਦੇ ਹੋ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਕੱਟਦੇ ਹੋ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਕੱਟਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋਗੇ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਕਾਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਵਿਚਾਰ, ਸ਼ਬਦ, ਕਰਮ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਪਿਛੇ ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਮਿਲਣੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਸਾਡੇ ਦੁਖਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਕਮਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੀਰ ਨਿਕਲ ਜਾਏ, ਫੇਰ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਜਾਏਗਾ ਹੀ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਚੁਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਕਰਮ ਅਸੀਂ ਅਗਿਆਨ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਤਾਂ ਪੈਣਾ ਹੀ ਹੈ; ਸਾਨੂੰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹ ਗਲਤੀਆਂ ਦੁਬਾਰਾ ਨਾ ਕਰੀਏ।

ਇਸ ਫਿਲੋਸਫੀ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲੋਕੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਤੇ ਕੰਬਣ ਲਗ ਜਾਣ। ਕਰਮ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝੋ। ਕਿਵੇਂ ਇਹ

ਇਕ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਰਮ, ਤਰਕ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵੇਦਾਂਤ ਇਸ ਤੇ ਇਕ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਵਿਚਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ, ਕਾਲ ਦਾ ਰਹੱਸ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਨਚੀਕੇਤ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਚੀਕੇਤ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਕਾਲ ਦਾ ਰਹੱਸ ਸਮਝ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹ ਸਮਝ ਹੀ ਜਾਏਗਾ।

ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹੱਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਚੇਤਨਤਾ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ; ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਨਾਮ, ਆਕਾਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਵਿਸ਼ਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹਨ, ਟੁਕੜੇ ਹਨ - ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਟੁਕੜੇ।

ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ, ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਉਸ ਪਰਮ ਸਤਿ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਉਸਰਨਾ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਇਕ ਰੱਸੀ ਦੀ ਭਾਂਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਰਮ, ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ, ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਭੋਗਣਾ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ; ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਰਮ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਸਾਡਾ ਪਾਂਡ ਕਰਮ ਹਨ ਜਿਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਚੇਤਨਤਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। ਕਰਮ ਦੀ ਰੱਸੀ ਪਕੜ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲ ਭੁਲਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਪਰਮ ਸਤਿ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਤਿ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗੋੜੇ, ਭੁਲ ਭੁਲਾਈਆਂ ਦੇ ਗੋੜੇ ਕੱਟੀ ਹੀ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲੰਕਾਰਕ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਕੁਝ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਦੂਸਰਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਫੇਰ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੰਮ ਅਰੰਭਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਚੌਰਾਸੀ ਦਾ ਗੋੜ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਕੱਟ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਭੁਗਤ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਕਾਲ, ਮੌਤ ਇਕ ਕੋਰਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ, ਇਕ ਕੌਮਾ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਬੋਝ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਦੂਸਰਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਨਾ ਟਾਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ।

ਯਮ ਨੇ ਨਚੀਕੇਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਅਗਿਆਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਪਏ ਹਨ, ਮੋਹ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਪਏ ਹਨ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ, ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਲੱਗਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਬੇੜੀ ਇਕ ਬਹੁਤ

ਮਹੱਵਤਪੂਰਨ ਬੇੜੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦਾ, ਕਰਮ ਗਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁਕਣ ਨਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਲ ਕਰਮ ਗਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਾਲ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਦਾ ਜਾਮਾ (ਕਪੜਾ) ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਚਾਰ, ਭਾਵ, ਕਰਮ ਸਭ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ, ਭਾਵ, ਵਿਚਾਰ ਸੂਖਸ਼ਮ ਮਨ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਰਣੀ ਦੇ ਚਿੰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਚਿਤ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਸਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਰਣੀ, ਸੰਸਕਾਰ, ਮਿਲ ਕੇ ਵਿਅਕਤੀਤ੍ਵ ਦੇ ਗੁਣ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਆਦਤਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਮਿਲ ਕੇ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਰਮਗਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ - ਉਹ ਚੱਕਰ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੇ, ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਤੀਸਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਇਕ ਸਥਾਨ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਹੀ ਸੰਸਕਾਰ ਹੈ। ਜਿੰਨਾਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸੀਂ ਇਕ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੇ, ਇਕੋ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੋਚਾਂਗੇ, ਇੱਛਾ ਕਰਾਂਗੇ, ਓਨੇ ਹੀ ਡੂੰਘੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਸਦੇ ਬਣਦੇ ਜਾਣਗੇ। ਜਿੰਨੇ ਡੂੰਘੇ ਸੰਸਕਾਰ, ਓਨਾਂ ਹੀ ਵੱਧ ਉਸ ਪਾਸੇ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਬਣਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਬੜੇ ਹੀ ਡੂੰਘੇ ਸੰਸਕਾਰ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ, ਵੱਧ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨਾ, ਉਹ ਕਰਮ ਬਣਾਉਣੇ।

ਕਰਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਰਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਰਮ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਕਰਣੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਉਹ ਗਤੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਗਤਦਾ ਹੈ, ਸਮਝ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਰਣੀ ਦਾ ਭੋਗ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਹਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਹਨ; ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਰ ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਕਦੀ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਦੀ ਵੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਲੋਕ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖ ਝੇਲਦੇ ਹਨ; ਕਿਉਂ? ਕਈ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂ? ਕਈ ਅਮੀਰ ਹਨ, ਕਿਉਂ? ਕਈ ਗਰੀਬ ਹਨ, ਕਿਉਂ? ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਵਧਦਾ ਫੁਲਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਗਠਤ ਵਿਸਥਾਰ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ, ਸਮੇਂ, ਅਸੀਮ ਤੇ ਪੁਲਾੜ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੀਚੇ ਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ

ਵੀ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਏ ਜਾਂ ਗਲਤੀ ਲਗ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਜਗਾਜ਼ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏਗਾ, ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਏਗਾ। ਕਰਮ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੂਈ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦਿਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕਿੰਨਾਂ ਵੀ ਦੂਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਕਰਮ ਸਾਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਠੀਕ ਕਰੇਗਾ। ਕਈ ਵਾਗੂੰ ਉਹ ਅੱਖੇ ਵੀ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤੰਗ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਤੰਗ ਟੀਚੇ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਕਰਮ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਦੂਸਰੇ ਜਿਹੜੇ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਤੀਸਰੇ ਜਿਹੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮ ਦੇਖਣੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੁਣ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇਖੋ; ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਕਰਮ ਦੇਖਣੇ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਹੁਣ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇਖੋ। ਜਿਹੜੇ ਕਰਮ ਪਿਛੇ ਕਰ ਆਏ ਹੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ; ਉਹ ਤਾਂ ਉਹ ਤੀਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਮਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਰ ਲਗ ਵੀ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਕਈ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲਗ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤੋ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੋ।

ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਬੜੀ ਗਲਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਕੁਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬੱਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਤੇ ਮਰਜ਼ੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਤੀਰ ਹਾਲੇ ਕਮਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੇ ਹਾਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤਰਕਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੁਝ ਕਰਮ ਵੀ ਅੱਜ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤਰਕਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਪਏ ਹਨ। ਜੇ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹ ਤੀਰ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਚਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਠੀਕ ਸਮਾਂ ਸਮਝੀਏ ਉਦੋਂ ਚਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡਾ ਭਵਿੱਖ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ। ਸਾਡਾ ਭਵਿੱਖ ਅਸੀਂ ਆਪ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ - ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ, ਦੁਖੀ ਜਾਂ ਸੁਖੀ। ਜੇ ਕੁਛ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਹਾਂ - ਸਾਡੀ ਕਥਨੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹੋ ਕੁਝ ਹੀ ਹੁਣ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਰਨਾ ਤੇ ਭਰਨਾ, ਕਰਮ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ ਪਰ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਤੇ ਸਮਰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਥੋਪਣ ਨਾਲੋਂ, ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਥੋਪਣ ਨਾਲੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੇ ਥੋਪਣ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਜੀਵਨ, ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਲਾਤ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਜੋ ਸਮਾਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਕੱਠਾ

ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਰੱਕੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਆਤਮਾ, ਉਹ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਜਿਹੜੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਚੁਣ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਚੁਣ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਔਖਾ ਸੌਖਾ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਭ ਕੁਝ ਤੇ ਆਤਮ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਲੱਭ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਾਰਗ ਜੁੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਦਾ ਚਲਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਈ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਣ ਤੇ ਭੋਗਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਦੁਸਰਿਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਭਾਗਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਆਪ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸਮਚਿਤਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤ, ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਮਾੜੇ ਚੰਗੇ ਸਭ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਸਾਹਸ ਤੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਮਨੁੱਖ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਦੁਖ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ।

ਕਰਮ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ - ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਰੱਸੀ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ, ਕਾਲ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਣ ਦਾ। ਉਹ ਹੈ ਸੂਝ ਨਾਲ ਜੀਉਣਾ, ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜੀਉਣਾ, ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਢੂੰਡ ਲਈ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਜੀਉਣਾ ਜੋ ਕਿ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਨੂੰ ਮੋਹ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਾਲ ਦਾ ਭੈ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਲੋਕੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਭੈ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਲੋਕੀ ਭੈ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ਕਰਮ ਵੀ ਭੈ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਜੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਦੇਖੇ ਜਾਣ, ਇਹ ਹੋਰ ਭੈ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਡਰ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਬੁਢਾਪੇ ਦਾ ਡਰ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਹਾਦਸਿਆਂ ਦਾ ਡਰ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਰਨਾ ਫਿਰਨਾ, ਨਵੇਂ ਥੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਹ ਗੱਲ ਜਿਸ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਭੈ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੈ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੈ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਵਲ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਸੋਚੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਕੇਵਲ ਨੌਕਰੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਧਮਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਨੌਕਰੀ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਦਾ

ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਕਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਭੈ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਡਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਰਪਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭੈ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬੀਜ ਬੀਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਚੱਕਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਗੇੜ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸੀਆਂ ਕੱਟਣੀਆਂ ਹੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਜਨਮ ਮਰਣ ਦਾ ਰਹੱਸ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਹੋਣੀ ਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨੇ, ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਤੇ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਸਾਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਜੀਵਨ ਅਨੰਦਮਈ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਾਲ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਖੋਜ ਦੀ ਘੜੀ ਵਲ ਆਪ ਹੀ ਤੁਰੋ ਹੋ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਏ - ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਬੱਚੇ, ਸਾਥੀ, ਦੋਸਤ-ਮਿਤਰ, ਇਹ ਸਭ ਦਾ ਮੇਲ ਤੁਹਾਡੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਬਾਹਰੀ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਡੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ, ਕਰਮਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਛੱਡੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਸਾਡੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੀਜਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵਢਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਾਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਬੰਧ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਚਲ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਲਈ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਬੰਧ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ? ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦਇਆ ਭਰਪੂਰ ਨਿਸੁਆਰਥੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਚਲਾਏਮਾਨ ਹੈ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਸਤੂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਥਾਈ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਚਲਾਏਮਾਨ ਹੈ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ

ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਥੇ ਦੇ ਸਬੰਧ, ਵਸਤੂਆਂ ਕੁਝ ਵੀ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਨਹੀਂ
ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹਨ, ਸਤਿ ਸਥਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਸਿਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਹੈ, ਇਕ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਹੈ, ਇਕ ਖੇਡ
ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਅਧੂਰਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖਣ
ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ
ਹੈ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ - ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ
ਹੋਈ, ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ।

ਅੱਠਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਸੁਆਧੀਨਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ

ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਦੀਵਤਾ ਦੇ ਪੈਂਡੇ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੀਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਣੀ ਪਵੇਗੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਫਿਲੋਸਫੀ ਵੀ ਬਣਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਹ ਫਿਲੋਸਫੀ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਐਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਪਰ, ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕੁਝ ਹੈ, ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਬੱਸ ਐਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਇੱਛਾ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਮੁੜ ਕੇ ਸੰਗਠਨ ਕਰੇ ਜਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਬਦਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਬੋਲ ਚਾਲ ਦਾ ਢੰਗ, ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਿਭਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ, ਆਪਣਾ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਲੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਰਸਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਆਪ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਮੂਲ ਹੈ ਉਸ ਜੀਵ ਦਾ ਜੋ ਪੂਰਨਤਾ ਨਾਲ ਜੀਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਜੀਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਜੀਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਤਵ ਜੋ ਇਕ ਪੜਾਅ ਹੈ, ਇਕ ਬਦਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਵੱਸ਼ਕ ਮੂਲ ਤੱਤ ਹਨ - ਬੈਰਾਗ ਜਾਂ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਕਹਿ ਲਓ ਤੇ ਅਭਿਆਸ - ਅਭਿਆਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਜਿਹੜੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਭਿਆਸ ਸਬੰਧੀ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ।

ਬੈਰਾਗ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੋਹ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਨਿਰੇਲਪਤਾ, ਨਿਰਪੇਖਤਾ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ। ਬੈਰਾਗ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਸੰਵੇਗ ਰਹਿਤ, ਮਨੋਭਾਵ ਰਹਿਤ, ਨਿਰਜੀਵਨ, ਇਕ ਸੁੰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ

ਹੋਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਉਲਝਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਬੈਰਾਗ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬੈਰਾਗ ਤਾਂ ਇਕ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਧੜਕਦਾ, ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲ੍ਹਾ ਬੜਾ ਮੂਲਵਾਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜੇ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਕਰਾਂਗੇ; ਉਹ ਪਿਆਰ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਨਿਰਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਜਿਹੜੀ ਖੁਲ੍ਹੇਪਨ ਦਾ, ਸਵਾਧੀਨਤਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਨਿਸੁਆਰਥੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਬੈਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬੈਰਾਗ ਬਾਰੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ; ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਬੇਅੰਤ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਆਰਥੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰਤਾ ਨਾਲ, ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਨਾਲ ਜੀਓ, ਓਨੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਨਾਲ ਜਿੰਨੀ ਨਾਲ ਜੀਅ ਸਕਦੇ ਹੋ; ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਲ ਜੀਓ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੀਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸੋਚੋ ਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਖਾਓਗੇ? ਕੀ ਪੀਓਗੇ? ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ? ਕੀ ਕਪੜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਨੋਗੇ? ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਵਨ ਮਾਸ ਦੇ ਲੋਥੜੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ? ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਲਿਬਾਸ, ਕਪੜੇ ਦੇ ਜੋੜੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ।

ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖੋ। ਉਹ ਨਾ ਬੀਜਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਟਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਗਾ ਦਾਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ? ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਿਬਾਸ ਕਿਉਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ? ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖੋ! ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਉਗਦੇ ਹਨ, ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਉਹ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਉਹ ਚਰਖਾ ਕਤਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸੋਲੋਮਨ (ਇਕ ਸੋਹਣਾ ਯੂਨਾਨੀ ਰਾਜਾ) ਵੀ ਕਦੇ ਐਡਾ ਸੋਹਣਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੰਨੇ ਉਹ ਸੋਹਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਘਾਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਖੁਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਵਿਛਾਇਆ ਹੈ; ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਲ੍ਹ ਉਸ ਘਾਹ ਨੂੰ ਭੁੰਨ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਕੀ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਤਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ? ਤੁਸੀਂ ਭਰੋਸਾ ਤਾਂ ਰੱਖੋ।

ਇਹ ਕਦੀ ਨਾ ਕਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਕੀ ਪੀਵਾਂਗੇ, ਕਿਥੋਂ ਕਪੜੇ ਪਾਵਾਂਗੇ, ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਪਾਵਾਂਗੇ; ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ

ਕੁਝ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਾਜ (ਭੇਤ) ਤਾਂ ਲੱਭੋ, ਉਸ ਦਾ ਇਨਸਾਫ, ਉਸ ਦੀ ਸਚਾਈ ਤਾਂ ਜਾਣੋ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਪਸੀਨਾ ਨਾ ਬਹਾਓ, ਦੁਖੀ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਚੌਗਿਰਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉਨਤੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ, ਲਕਸ਼ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਰੱਕੀ ਹੈ, ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ; ਥੋੜ੍ਹਾ ਮਿਲੇ, ਬਹੁਤਾ ਮਿਲੇ ਪਰ ਮਿਲੇਗਾ। ਬੈਰਾਗ ਇਸ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦਾ, ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਸੰਕੇਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬੈਰਾਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ - ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਸਾਡੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਇਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੁੱਧ ਦਾ ਭਾਵ ਮੋਹ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਹਥਾਜ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਨਤੀਜਾ ਕੇਵਲ ਦੁਖ ਸੰਤਾਪ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਔਖਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਣਾ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ।

ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੋ ਸੱਚੀ ਸੁਚੀ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ - ਉਹ ਹੈ ਆਤਮਾ, ਬ੍ਰਹਮ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋ, ਜੋ ਵੀ ਨਾਂ ਜਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੁਸੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੋ; ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਇਛਾਵਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਅਰਥ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਜੋ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਹੜਾ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇੱਛਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਤਿ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖੋਜਦੇ, ਸਾਡੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਹੀ। ਆਤਮਾ ਖੋਜਣ ਦਾ ਰਾਹ, ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਬੈਰਾਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬੈਰਾਗ ਦੇ ਦੋ ਰਸਤੇ ਹਨ - ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਪੂਰਨਤਾ; ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ ਤੇ ਨਿਸੁਆਰਥ ਕਰਮ। ਇਕ ਤੀਸਰਾ ਮੱਧ ਰਸਤਾ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਨਿਅੰਤਰ ਹੈ।

ਤਿਆਗ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਕਠੋਰ ਹੈ। ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਏਮਾਨ ਜਾਣ ਕੇ ਦੇਖੇ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕੇ ਕਿ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਇਹ ਸਬੰਧ, ਇਹ ਭੋਗ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਔਖਾ, ਜੋਖਮ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੱਠਵਾਦ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਗ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭੋਗ ਭੋਗ ਲਏ ਹਨ ਤੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨੁੱਖ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਤਿਆਗ ਇਕ ਅੱਗ ਦਾ ਬਲਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਤਿਆਗੀ ਸੰਸਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਤੋਂ, ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੜਾ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਦਮ ਤਿਆਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਤਿਆਗ ਦੀ ਅੱਗ ਉਸ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਇਛਾਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਨਾ ਕਰਨ। ਇਛਾਵਾਂ ਕੇਵਲ ਲਪੇਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਵੀ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਲਚ, ਨਫਰਤ, ਗੁੱਸਾ, ਈਰਖਾ, ਲੋਭ, ਮਨੋਵੇਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਵੈ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਤਿਆਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰਕ ਇਛਾਵਾਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੋਵੇ। ਜਗਿਆਸੂ ਤਿਆਗ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਸੇਕ ਤੇ ਅੱਗ ਦੀ ਭਸਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਉਠੇ ਤੇ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪਵੇ, ਮਨ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਤਿਆਗੀ ਜਦੋਂ ਸੜਕ ਤੇ ਤੁਰੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਹੀ ਸੜਕ ਤੇ ਦਿਸਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭੈ ਤੇ ਵਿਜੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚਲਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤਿਆਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਬ ਤੋਂ ਦੌੜਨਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਾ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਣੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ, ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਦੌੜਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਤਿਆਗ ਆਤਮ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇਖ ਚੁਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਚਮਕਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਪਿਛੇ ਦੌੜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਦੌੜਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਅਸਲੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦੱਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤ ਮਨ ਨਾਲ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ਜਦੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਚਮਕਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿੰਨੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਜੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਛੁਪੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਿੰਨੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਹਨ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹਨ। ਫੇਰ ਉਹ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਿਆਗ ਦੀ ਅੱਗ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਉਤਰ ਹੈ।

ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਵੈ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸਵੈ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਲੁਕੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਦਬੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਰ ਇਕ ਕਦਮ ਤੇ ਡਿਗਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖਾ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਚਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੌਹ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਲੋਭ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਾਰਕ ਆਕਰਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਮਾਰਗ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ ਸਵੈਧੀਨਤਾ ਦੀ, ਤੇ ਉਸ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਲ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਘੱਟ ਜਿਹੜੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੇ ਇਕ ਬਾਧਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਥੇ ਇਹ ਦਸਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਮਾਰਗ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਅਨੰਦਮਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਪੂਰੇ ਤਿਆਗ ਹੋਵੋ, ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਵਲ ਮੋੜ ਲਿਆ ਹੋਵੋ, ਜਿਹੜੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਬੈਰਾਗ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਮਾਰਗ ਜਿਹੜਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ - ਉਹ ਹੈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਡਿਊਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਚੱਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਕਰਦੇ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ। ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਲਾ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪੂਰੀ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਆਪਣਾ ਕਰਮ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਇਕ ਮਾਤਰ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਗਿਆਸੂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤਿਆਗ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਇਕੋ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਦੋਨੋਂ ਬੈਰਾਗ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਪੱਕੀ ਇਕ ਸੁਨਿਹਿਰੀ ਡੋਰ - ਨਿਰਮੋਹ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਤੇ ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ, ਇਹ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਡੋਰ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬੈਰਾਗ, ਤਿਆਗ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਦੋਨੋਂ ਮਾਰਗਾਂ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਇਸ ਡੋਰ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕੀ ਕਰਮ ਦੇ ਫਲ ਲਭਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਅਸਲੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਇਨਾਮ, ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਾਲ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਫਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁੰਧੀਨਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਚੂਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਤੇ ਜਾਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜਾਲ ਬਣਾਈ ਜਾਣਾ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੇ, ਥੱਕ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ, ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਡਿਊਟੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੋ, ਪੂਰੀ ਸਮਰਥਾ ਨਾਲ ਕਰੋ; ਤੁਸੀਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਹੋ, ਚਾਹੇ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋ, ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਬੱਚੇ ਹੋ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਹੋ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੋ, ਜੋ ਵੀ ਹੋ, ਜਿਥੇ ਵੀ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਹ ਡਿਊਟੀ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ, ਇਕਸਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਹ ਰਸਤਾ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਹੈ - ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ। ਇਹ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਕੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਤੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇ ਕੋਈ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ - ਨਾ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇੱਕਠੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸਰਾਹਨਾ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰਖਣੀ। ਲੋੜਾਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋ; ਜੋ ਵੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਰਮ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਫੇਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਸੀਂ ਨਿਸੁਆਰਥ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ ਹੈ, ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਭਵ ਹੈ।

ਨੌਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਅਭਿਆਸ, ਅਭਿਆਸ, ਅਭਿਆਸ

ਬੈਰਾਗ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਾਸਾ ਹੈ - ਅਭਿਆਸ। ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ- ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ ਤੇ ਧਿਆਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਓਨਾਂ ਹੀ ਨੇੜੇ ਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਦਾ। ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੈਰਾਗ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਰਾਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।

ਨਿਰਮੋਹ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਇਹ ਅਧਿਆਮਵਾਦ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਠੇ ਹਨ, ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੇ ਉਨਤੀ ਦੇ ਪਹਿਠੇ ਹਨ। ਜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਬੇੜੀ ਦੇ ਚਪੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ਭਾਵ ਜੇ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹਿਲਜੁਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੈਨਵਸ (screen) ਤੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਅਤਿ ਅਵਸ਼ਕ ਹਨ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਤੇ ਬਰੀਕੀਆਂ, ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਧਨਾ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਖਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੱਠ ਯੋਗ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ, ਮੰਤਰ ਜਪਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ। ਅਭਿਆਸ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤਕਨੀਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬੈਰਾਗ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਬਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਦੋ ਪਾਸੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੋ। ਇਕ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ ਬਾਹਰੀ ਜੀਵਨ, ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ, ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਧਰਮ। ਦੂਸਰਾ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ ਅੰਦਰ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਤੁਸੀਂ ਖੋਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਨਿਅੰਤਰਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ, ਸਿੱਖਣਾ, ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਉਪਰ ਰਹਿਣਾ ਤਾਂ ਜੋ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਦਬੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਸਕੀਏ, ਇਹੋ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਿਅੰਤਰਣ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਦੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਸੰਸਾਰ, ਅੰਦਰ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰ

ਦਾ ਸੰਸਾਰ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਈਸਾ ਜੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਅੰਤਰਣ ਵਿਚ ਸਨ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਨ, ਉਹ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੈਦੀ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਗੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਅ ਦੇਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹਨ, ਇਲਾਹੀ ਹਨ ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਾਨਵ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ। ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਿਖਾਈ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਧੇਰੇ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਉਤਮ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਆਤਮਾ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਹੈ, ਹੇ ਮਾਨਵ! ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਹੀ ਅਲਾਹੀ, ਖੁਦਾਈ ਹੈ।

ਰੂਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਦੌੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਕੋਹੜਾ ਹੈ, ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਠੀਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾ ਕੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹੋ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਧੂਰੇਪਣ ਵਿਚ ਰਹੋ, ਪੂਰਨਤਾ ਨਾਲ ਅਧੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿਸੁਆਰਥ ਹੋਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਕਰੋ। ਨਿਸੁਆਰਥ ਹੋਣਾ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀ, ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ - ਇਹ ਸਭ ਨਿਸੁਆਰਥ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਅਸੂਲ, ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰੋਗੇ, ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰੋਗੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿਓਗੇ। ਨਿਸੁਆਰਥ ਹੋਣ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਹੋਂਦ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਪਰ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣਾ। ਯੋਗ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਹਿੰਸਾ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕੇਵਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰੋ। ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਓ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਿਓ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ 'ਮੈਂ' ਕੇਂਦਰਤ ਹੋਵੋ, ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੇਵਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਲਈ ਹੀ ਹੋਵੋ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕ ਹਾਂ।

ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰਤਾ ਨਾਲ ਜੀਓ, ਜੋ ਵੀ ਕਰੋ ਪੂਰਾ ਮਨ ਚਿਤ ਲਾ ਕੇ ਕਰੋ, ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰੋ, ਜਿਥੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਕਰੋ। ਜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿਓ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੰਮ ਵਿਚ ਨਾ ਰੱਖੋ। ਜਦੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰੋ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਕਰੋ। ਜੇ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਕਰੋ; ਪਿਛੇ ਨਾ ਦੇਖੋ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸੋਚੋ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨਿਰਣਾ ਲਓ, ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ; ਬੁੱਧੀ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਉਹ ਪਾਸਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਚੋਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਤਮ ਨਿਰਣਾ ਲਓ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰੋ, ਨਤੀਜਾ ਪੁਮਾਤਮਾ ਤੇ ਛੱਡੋ। ਆਪਣੇ ਮਿਤਰ, ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਾਜ, ਆਪਣਾ ਕਿੱਤਾ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਚੁਣੋ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਇਕ ਸੁਰ, ਇਕ ਸਾਰ ਹੋਣ।

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਕੁਲੀਨ ਰਹੋ। ਇਹ ਇਕ ਔਖਾ ਤੇ ਲੰਮਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਆਦਰਸ਼, ਤੁਹਾਡੇ ਮਨੋਰਥ ਬੜੇ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਹਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੋ। ਇਕ ਇਕ ਕਦਮ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਚਲੋ। ਜਦੋਂ ਗਲਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿਓ; ਜੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿਛੇ ਵੀ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਧੱਕੇ ਲਗਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਆਉਣ ਦਿਓ, ਦੇਖੋ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਮੁੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਵੋ, ਸਥਿਰ ਹੋਵੋ, ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਚਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਪਿਛੇ ਵਲ ਧੱਕਾ ਲਗਣਾ, ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਕੇ, ਧੱਕਾ ਖਾ ਕੇ ਓਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਨਾ ਰਹੋ, ਕਦੇ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਛੱਡੋ, ਕਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਛੱਡੋ, ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਣਖੱਕ ਯਤਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਛੱਡੋ, ਆਸ ਨਾ ਛੱਡੋ।

ਸਰੀਰ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ, ਇਹ ਵੀ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਖਾਓ, ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਅਹਾਰ ਖਾਓ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖੋ। ਠੀਕ ਨੀਂਦ ਲਓ; ਇਕ ਸਮਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਸੌਣ ਦਾ, ਖਾਣ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਸਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਰੀਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਸ੍ਵਾਸ ਵੀ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਸ੍ਵਾਸ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣ

ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੀਉਂਦਾ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਸਕਿੰਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਸੰਤੁਲਨਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੋਨਾਂ ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸ੍ਵਾਸ ਇਕ ਸੁਰ ਹੈ, ਇਕ ਸਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ; ਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਇਕ ਸੁਰ, ਇਕ ਸਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਚਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁਲ ਹਿਚਕੋਲੇ ਖਾਏਗਾ, ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਦਾ ਰਾਹ ਔਖਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਉਖੜ ਜਾਣਗੇ।

ਚਾਰ ਮੁਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰੋ - ਖਾਣਾ, ਸੌਣਾ, ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਠਿਯਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ। ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਹ ਲੋੜਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਮੁਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇ ਮੁੱਖ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਸੰਵੇਗ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ - ਇਛਾਵਾਂ, ਗੁੱਸਾ, ਹੰਕਾਰ, ਮੋਹ, ਲੋਭ, ਹਉਮੈ। ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਢਲੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਵੇਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲੇਗਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਅਭਿਆਸ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਸੰਤੋਖ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਕਦੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਲਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਕਾਲ ਵਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਰਖਣ ਦਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧੱਕੇ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਇਕੋ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਬਕ, ਇਕ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖੋ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਹਰੇਕ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਚਾਨਣ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਪੋ ਨਾ, ਲੁਕੋ ਨਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਬੜੋ; ਦੇਖੋ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ। ਆਪਣੇ ਧੱਕੇ, ਮੰਦੇ ਭਾਗ, ਸਫਲਤਾ ਤੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਨਿਗੂ ਨਾਲ ਦੇਖੋ ਤੇ ਸਮਚਿਤਤਾ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ, ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ।

ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸੰਤੋਖ ਇਕ ਬਹੁਤ ਅਸਚਰਜ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਅਸੰਤੋਸ਼ ਨਾਲ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਖੇਧੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਸੰਵੇਗ ਉਠਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਅਰਥ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਧਿਆਨ ਖਿੰਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਣਾ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਮੰਜਲ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ। ਪੈਂਡਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬਹੁਤ ਸੁਨਿਹਰੀ ਅਸੂਲ ਹਨ -

1. ਆਪਣੀ ਮੰਜਲ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਰਹੋ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੋ।
2. ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਲਾਓ।
3. ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਰਹੋ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਮੋਹ ਤੋਂ ਉਪਰ ਚੁਕਣਾ, ਇਹ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁਧ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਇਛਾਵਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ।

ਮਨ ਨੂੰ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਸ਼ੁਧ ਕਰਨ ਲਈ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਮਨ ਦੇ ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਭਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਣਾ ਇਕ ਉਹ ਯੰਤਰ ਹੈ, ਔਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ, ਇਸ ਅਜਿਤ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਵੈ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲਾਇਮਾਨ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਤੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਭੇਦ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਸਲੀ ਪਛਾਣ ਮਨ ਨਹੀਂ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਕਈ ਆਦਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਪਿਛੇ, ਇਛਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਪਿਛੇ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈ ਦੇ ਪਿਛੇ ਛਿਪੀ ਪਈ ਹੈ, ਇਹ ਆਦਤਾਂ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਐਨੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ, ਇਕਾਗਰਤਾ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਮਾਧੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਖਿੰਡੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਾ ਤਕ

ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਖਮ, ਡੂੰਘੀ ਤੇ ਸਤਿ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ, ਇਕਾਗਰਤਾ, ਧਿਆਨ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਧ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ, ਆਦਤਾਂ, ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਡਰ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਨ ਪਰਾ ਚੇਤਨਤਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਾ ਚੇਤਨਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੁਖ, ਭੋਗ, ਸੰਤਾਪ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਇਸ ਚਲਾਇਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਗੁਣ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਕਾਲ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਆਤਮਾ ਉਸ ਇਕ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ - ਉਸ ਅਨੰਤ ਦਾ, ਤੇ ਉਹ ਐਨੀ ਹੀ ਦੂਰ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ।

ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੈਠੇ ਰਹੋ, ਹਿਲਦੇ ਰਹੋ, ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਦੇ ਰਹੋ, ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੋ, ਖਿਆਲੀ ਪਲਾਓ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹੋ; ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ, ਨਿਗ੍ਰਾ ਰਖਣੀ ਕਿ ਮਨ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਮੋੜਨਾ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇੰਨਾਂ ਡੂੰਘਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤਕ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤਕ, ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਤਕ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਰੋਜ਼ ਸਾਡੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਤ੍ਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਉਹ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਪਰ ਦੀ ਸਤਾਹ ਤਕ ਆ ਕੇ ਖੁਰਦ ਬੁਰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਧ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਵਸ਼ਕ ਵੀ। ਸਾਧਨਾ ਸਮਾਧੀ ਉਹ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਇਕ ਮੁਢਲੀ ਸਿਖਿਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਸੰਕਲਪ। ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ - ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਨਮੈਤਾ ਨਾਲ ਕਰਾਂਗਾ, ਮੇਰਾ ਵਿਕਾਸ ਅਵੱਧ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਮੈਂ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਾਂਗਾ ਪਰ ਮੈਂ ਫੇਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵਾਂਗਾ ਤੇ ਚਲਾਂਗਾ; ਸੰਕਲਪ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ।

ਸੰਕਲਪ ਐਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਅਭਿਆਸ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕੋਈ ਤਰੱਕੀ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੋਗੇ। ਸੰਕਲਪ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਟੀਚੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਹੀ ਕਰੋ ਜੋ ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾਂਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਓ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤੁਸੀਂ ਕਰੋਗੇ, ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਹੋ, ਕਰੋਗੇ ਹੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਉਣ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਤੁਰੀ ਜਾਓਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਹਟੋਗੇ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ, ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਪਰ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਹੋਵੇ, ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭੀੜ ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਲੰਘ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਇਕ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੰਵੇਗ, ਮਨੋਭਾਵ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਪੜਦਾ ਉਠਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਜਾਗਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਾਗਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਤਲਾ ਮਨ ਵੀ ਜਾਗਰਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਇਕਾਗਰ ਮਨ, ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਮਨ, ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਨ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ।

ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਧਤਾ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਤੇ ਠੀਕ ਚੋਣ ਕਰਨੀ, ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਜੋ ਚੋਣ ਕੀਤਾ ਮਾਰਗ ਅੰਦਰ ਧਸਦਾ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਅੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲਾ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਸਕੇ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਵਾਰੀ ਉਦੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ। ਵਿਵੇਕ, ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ, ਸਮਾਧੀ ਇਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਘਰ ਨੂੰ

ਸਾਫ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪੂੰਝ ਕੇ, ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੋਵੇ। ਕੌਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਾ ਇਕ ਉਚੇਚਾ, ਇਕ ਖਾਸ ਮਹਿਮਾਨ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਆਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਘਰ ਅੰਦਰੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਤਿਆਰੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਉਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸੋਹਣਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਦਸਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਾਲ ਵਲ ਮੰਤਵ ਲੈ ਕੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ, ਕਾਲ ਵਲ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੋਏ, ਬੈਰਾਗ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਜਗਿਆਸੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਪਣਾਅ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਗੁਰੂ। ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੋਨੋਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਕ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲੋਂ ਨਖੇੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੁਖਦਾਇਕ, ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਜਿਹੜਾ ਫਿਲੋਸਫੀ, ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਣਾ ਤੇ ਹਠ ਯੋਗ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਆਪਣਾ ਗਿਆਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਗੰਥ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਗੰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਵੇਂ ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ, ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਉਮੀਦਾਂ ਆਸਾਂ ਵੀ ਹੋਣ ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰੂ-ਕੁਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿਸ਼, ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਸਿਖਿਆ ਵੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਸੁਆਰਥ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਤੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸਬੰਧ ਆਪਣੇ ਸਿਸ਼ ਨਾਲ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

ਅੱਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੂਹਾਨੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਜਗਿਆਸੂ ਚੁੱਪ ਤੇ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਖੋਜ ਸਕੇ। ਬਾਹਰ ਦਾ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਜਗਿਆਸੂ ਲਈ ਵਿਘਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਕੇਵਲ ਯਾਦ ਕਰਨ ਤੇ ਘੋਟਾ ਲਾਉਣ ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅੱਜ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਪ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਕੁਲ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦਾ ਪਰ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਤਰੀਕਾ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ

ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਇਕ ਭਰਪੂਰਤਾ ਵਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਆਕਾਰ ਦੇਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੋਵੇਗ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ - ਗੁ+ਰੂ; 'ਗੁ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਹਨੇਰਾ, 'ਰੂ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ - ਰੋਸ਼ਨੀ। ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਜਿਹੜੀ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਚਾਨਣ ਵਲ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਅਗਿਆਨ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ, ਉਹ ਕਰਮ ਜਿਹੜੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨ। ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਇਕ ਅਵੇਗ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬੁਧਿ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਲੈਣ ਦੀ, ਸਮਝਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹਰੇਕ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੈ। ਕੌਣ ਕਿੰਨਾਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਤਿਆਗੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨਾ ਬੈਰਾਗ, ਕਿੰਨਾ ਨਿਰਮੋਹ ਜਾਂ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਜਗਿਆਸੂ ਉਹ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਜਦੋਂ ਜਗਿਆਸੂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਪੜਦਾ ਹਟਾ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੀਵੇ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਬੱਤੀ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ, ਗੁਰੂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੋਝੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਉਚੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਜੇ ਗੁਰੂ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਇਹ ਉਸ

ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਆਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਫੇਰ ਉਹ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਇਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ, ਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ, ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਧੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਹੈ, ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਧੀ ਹੈ, ਮਿਤ੍ਰ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸੂਰਜ ਹੈ, ਚੰਦਰਮਾ ਹੈ, ਆਕਾਸ਼ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਸਬੰਧ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤਕ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਦਾ, ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਮਿਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਹਨ, ਵੱਡਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬੱਚੇ ਦਾ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਾਲ ਬੜੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਨਿਖਾਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਪੱਥ ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਧ ਤੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰਹਿਤ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪੜਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਕ ਖੁਲ੍ਹਾ ਤੇ ਸਾਫ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖੇ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਸ਼ਿਸ਼ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੁੱਕੀਆਂ ਲਕੜੀਆਂ ਦਾ ਗੱਠਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੂਕਣ ਵਾਸਤੇ। ਇਸ ਸੁੱਕੀ ਲਕੜੀ ਦੇ ਗੱਠੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਕੋਲ ਹੈ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭੇਟ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਘੜ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਸ਼ਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਠਾ, ਪੂਰੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਉਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ, ਘੜ ਕੇ, ਸਾੜ ਕੇ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੋ ਵੀ ਫਾਲਤੂ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਬੜੀ ਸਮਝ ਨਾਲ, ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਾਸ਼ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕੱਟਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ, ਫੂਕਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਾਫੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ

ਹੱਥ ਫੜੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ; ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੇ ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਕਰੇ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕ ਦੀਵਾਰ ਬਣੀ ਪਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਗੁਰੂ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਚਲਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਸੁਹਾਵਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਸਵੱਟੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਔਖੀ ਤੋਂ ਔਖੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਾਏਗਾ, ਔਕੜਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਔਕੜਾਂ, ਇਮਤਿਹਾਨ, ਕਸਵੱਟੀਆਂ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਹਨ, ਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਸ਼ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਗੁਰੂ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗਿਆਨ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਭ ਕੰਮ ਦਇਆ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਐਨਾ ਉਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਚਮਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰੂਹਾਨੀ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਈਸਾ ਜੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਈਸਾ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਜਾਣੂ ਸਨ।

ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਕਦੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਮਾਨਵ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਹੋਣਾ ਇਕ ਇਲਾਹੀ, ਇਕ ਦੈਵੀ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਕਾਰਣ, ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਉਹ ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਗਿਆਨ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਇਕ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਸੁਆਰਥੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਰਖਣੀ, ਆਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ, ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਨਿਸੁਆਰਥੀ ਪਿਆਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ, ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ

ਬਣ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਈਸਾ ਜੀ, ਬੁੱਧ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹਸਤੀ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਇਕ ਬੇੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਚੰਗੀ ਬੇੜੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਬੇੜੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਛੇਕ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੇੜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਨਦੀ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬੇੜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ; ਤੁਸੀਂ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ; ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਬੇੜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ।

ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸੋਚ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੀ ਕਰੇ ਤੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇ, ਸਮਾਂ ਦੇਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਫੈਸਲੇ ਕਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਝਗੜੇ ਸਾਂਭੇ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਇਕ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰੇ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਇਹ ਕੋਈ ਠੀਕ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਤਾਂ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਦਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਕੋਈ ਔਖਿਆਈ ਨਹੀਂ ਆਏਗੀ, ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਗਠਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰੁਖ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸੁਧ ਤੇ ਸਾਦੇ ਜੀਵਨ ਵਲ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਆ ਜਾਏਗਾ, ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਆ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਉਹ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ - ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਿਤੀ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਤੇ ਚਲਣਾ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਿਸੁਆਰਥ ਹੋ ਕੇ ਚਲਣਾ ਤੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ। ਹਉਮੈ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੀਵਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਆਤਮਾ ਤਕ, ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਬਾਧਾ ਹੈ, ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ।

ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਖਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਵਾਲੇ ਤੇ ਗੁੱਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਗੁਰੂ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਵੀ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਲ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਾਤ ਵੀ ਨਾ ਪੁਛੇ, ਉਸ ਵਲ ਦੇਖੇ ਵੀ ਨਾ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪੁਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਹਰ ਸ਼ਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ; ਜੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਸ ਲਈ ਠੀਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋ ਸਕੇ।

ਈਸਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਦਾਰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਗ ਲਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਦੌੜ ਕੇ ਗਿਆ, ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਸੋਹਣੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਦਿਤੇ, ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦਾਵਤ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਦੂਸਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਇਜ਼ਤ ਮਾਣ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਿਤਾ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨਿਸ਼ਠਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਲਈ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ? ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਇਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਕਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਹਾ। ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਮੰਨਿਆ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਪਾਰਟੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ, ਕਦੀ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਦਾਵਤ ਹੀ ਦੇ ਦੇ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਕੁਝ ਉਜਾੜ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਵਰਤਾਅ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਵੱਡੀ ਦਾਵਤ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ।

ਪਿਤਾ ਦਾ ਜਵਾਬ ਵਿਹਾਰ ਉਹ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੱਥੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ, ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟਾ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹੋ ਹੀ ਵਿਹਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪਿਤਾ ਨੇ ਦਿਤਾ। ਹਰੇਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਗਵਾਹਿਆ ਪੁੱਤਰ ਮੁੜ ਘਰ ਆ ਪਰਤਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਹੋਣੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਪੱਖੋਂ ਕੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਕੀ ਗਲਤ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ

ਨਿਰਦਈ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਔਖੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਪਾਵੇਗਾ ਵੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਵੀ ਕਰੇਗਾ, ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰੇਗਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਰੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਕੋਲੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੁਛੇਗਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਣਗੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਚੰਗੇ ਲਈ, ਉਸ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਗੁਰੂ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕੀਤਿਆਂ ਵੀ ਸਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਸੁਆਰਥੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਰਹੱਸ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਚੁੱਪ ਦੀ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਾਰ ਜੋੜ ਲਈ ਹੋਵੋ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਵਹਿ ਗਏ ਹੋਵੋ। ਗੁਰੂ ਸਦਾ ਹੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਪੱਥ ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਵੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਓਹੋ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਰੀਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਕਰਕੇ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਨਿਸੁਆਰਥ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਿਖਦਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਤੇ ਉਚੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੋ ਤੂੰ ਹੈਂ, ਜੋ ਤੂੰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਸਾਰੀ ਅਪਵਿਤਰਤਾ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਦੇਖੋ, ਅਵਗੁਣ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਦੇਖੋ; ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ, ਜਿਹੜਾ ਸੱਤਿ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਸਤਿ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬਣੇਗਾ।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੱਥ ਹੈ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਇਕ ਮਨੋਵੇਗ, ਇਕ ਤਰੰਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਗਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਇਕ ਪ੍ਰੋਸਾਹਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੱਥ ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਨਿਰੋਲ ਚੇਤਨਤਾ ਜਿਹੜੀ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਦਾ ਹਰੇਕ ਵਿਚ ਜੋਤ ਬਣ ਕੇ ਜਗਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ, ਐਨੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਣੀ ਜਿਹੜੀ ਤੁਸੀਂ ਮੰਤਵ ਪੂਰਨ ਪੈਂਡਾ ਲੈ ਸਕੋ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਚੁਣ ਸਕੋ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ।

ਇਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਜਦੋਂ ਜਗਿਆਸੂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੀਆਂ

ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜਾਣ, ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਗਏ ਹੋਵੇ ਫੇਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀਪਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਸ਼ਕਤੀਪਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ - ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣੀ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਜੋਤ ਜਗਾਉਣੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਪਤ ਨੂੰ 'ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਵਨਤੀ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਫ ਹੈ, ਸੁਧ ਹੈ ਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਜਗਿਆਸੂ ਵਧੇਰੇ ਨਿਸੁਆਰਥੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ, ਪਿਛਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਫੂਕ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹੋਣ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਪਾਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਗੁਰੂਦੇਵ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਕਤੀਪਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਐਨੀ ਦੇਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਸਿਰ ਦਰਦ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਮੇਰਾ ਸਮਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਵਸੀ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਤਨਮੈਤਾ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਲਗਣਗੇ ਪਰ ਇਹ ਮੇਰਾ ਸਤਾਰ੍ਹਵਾਂ ਸਾਲ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕੀਤਾ; ਅੱਜ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਪਤ ਦਿਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨ ਲਗਾ ਹਾਂ।

ਆਖਰਕਾਰ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਜੋ ਤੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ? ਕੀ ਤੂੰ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਜੋ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੀ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਫਲ ਹੈ, ਤੂੰ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨ ਚਲਿਆ ਹੈ?”

ਫੇਰ ਉਹ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਰੁਕੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣੇ ਹੀ, ਮੈਂ ਆਤਮ ਘਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ

ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।” ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਗੰਗਾ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਗੰਗਾ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਗੁਰੂਦੇਵ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੈਨੂੰ ਤਰਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਛਲਾਂਗ ਮਾਰੇਂਗਾ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਤਰਨ ਲਗ ਪਵੇਂਗਾ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਜੋ ਤੂੰ ਉਪਰ ਨਾ ਆਵੇਂ ਤੇ ਤੂੰ ਡੁੱਬ ਜਾਵੇਂ, ਕੋਈ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋ ਕੀ ਗਿਆ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਐਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸੀ।”

ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆ, ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਇਕ ਪੱਥਰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਛਲਾਂਗ ਮਾਰਨ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਗੁਰੂਦੇਵ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਠਹਿਰ, ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਇਕ ਮਿੰਟ ਬੈਠ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਦੇਵਾਂ। ਜਿਸ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਕ ਮਿੰਟ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਹੀ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੌਂ ਘੰਟੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਇਕ ਵੀ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਚਾਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਦਸਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ, ਦਸਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਮੈਨੂੰ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਬੀਤਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ! ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰੋ।”

ਉਸ ਇਕ ਛੋਹ ਨੇ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿਤਾ, ਮੈਂ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਨਿਸੁਆਰਥੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ 'ਚੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ, “ਕ੍ਰਿਪਾ।”

ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਦਿਲੋਂ ਤਨ ਮਨ ਲਾ ਕੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਥੱਕ ਜਾਵੇ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰੋ ਪਵੇ - ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਵਿਚ, ਉਸਦੇ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਆਏਗਾ ਹੀ, ਉਹ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਹਾਡੀ ਸੱਚੀ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਉਸ ਜਗਿਆਸੂ ਤੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ, ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਭਰੋਸਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਰਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਸੂਖਮ ਔਕੜਾਂ ਗੁਰੂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਸਹਿਜ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਸੂਝ ਨਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਪੂਰਾ ਮਨ ਲਗਾ ਕੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਜੋਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਕਤੀਪਤ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੈ - ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਮਾਰਗ ਪਰਦਰਸ਼ਕ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੈ, ਗੁੱਝੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਰਸਤਿਆਂ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੇ ਦਿਲ ਤਕ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਇਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ।

ਗਿਆਰੂਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਜੀਵਨ - ਇਥੇ ਤੇ ਅੱਗੇ (ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ)

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜੀਵਨ ਇਕ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਆਤਮਾ ਅਮਰ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦੇ ਵਸ ਦਾ ਹੈ - ਉਹ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਜਿਹੜੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਤਿ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਉਸਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਤਜਰਬੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ, ਅੰਤਮ ਸਚਾਈ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਠੋਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ, ਆਤਮਾ ਦੇ ਅਜਰ, ਅਮਰ, ਅਟੱਲ ਹੋਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਉਮੀਦਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕੀ ਅਮਰ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਵਰਗ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੁਣ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲ ਹਨ, ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਝਰਨੇ, ਫਲ, ਸੋਹਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਨਚਣਾ, ਗਾਉਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਕਈ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਵਰਗ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਮਨ ਦੀ ਇਕ ਸੀਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹਰੇਕ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਅਨੰਦਮਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਹ ਇਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਵਰਗ

ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਸ ਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਵਰਗ ਮਨੁੱਖ ਲੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਵਰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿਆਲੀ ਮੂਰਤ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਓਨਾਂ ਹੀ ਸੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਇਕ ਸੁਪਨਾ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਸਚਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਪਨਾ ਤੇ ਸਵਰਗ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤੇ ਇਕ ਖਾਸ ਹਾਲਤ ਦੀ ਹੀ ਸਚਾਈ ਹੈ।

ਸਵਰਗ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਧ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਬੁੱਧ ਮਜ਼ਹਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਫਿਲੋਸਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਤ ਸਵਰਗ ਤਾਂ ਅਤਿਕਥਨੀ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਜਾਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਂਦ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਸਵਰਗ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਹੋਣਗੇ। ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੀਮਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਵੀ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੈ ਨਾ ਅੰਤ। ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਵਰਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਾਰਣ ਵਸ ਹਨ, ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਹ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹਨ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਸ ਹਨ, ਉਹ ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਦੇ ਭੋਗ ਭਾਵੇਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਕਿਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਕੇਵਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਲਿਆਉਣਗੀਆਂ ਹੀ।

ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਮਿਰਤਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਜੀਵਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਜਗ੍ਹਾ ਹਨ ਜਿਥੇ ਆਤਮਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਸੀਮਾਵਾਂ ਆਮ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ, ਨਾ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਹੜੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਪੁੱਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਉਹ ਇਕ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਗਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਮ ਰਾਹ ਤੇ ਹੀ ਗਈਆਂ

ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ।

ਮੌਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਭੈ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਮੌਤ ਦੁਖਦਾਈ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਬਦਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾ ਹੋਣੀ ਤੇ ਮੌਹ ਹੋਣਾ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਮੌਤ ਕੋਈ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਬਦਲਾਵ ਤੋਂ ਅਭਿੱਜ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਆਤਮਾ ਮੌਹ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਮਰਨਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਲੱਗਿਆਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੌਹ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ।

ਜੀਵਨ ਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਾਣ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਾਨਸਿਕ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਚਾਈ ਜਾਣ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਅਨਰਥ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਜਾਵੇ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਕਈ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਜਿਹੜੇ ਪਿਛੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੁਗਤਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪਿਤਰ ਲੋਕ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ, ਸਵਰਗ ਲੋਕ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਤਿੱਬਤ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੁਸਤਕ, ਜਿਸ ਨੂੰ "The Tibetan book of the Dead" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਗਰੁੜ ਪੁਰਾਣ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜਿਥੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੰਘਦਾ ਹੈ।

ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੀਮਾਂ ਹਨ - ਨੀਵੇਂ ਤੇ ਉਚੇ, ਉਚੇ ਸਤਰ ਵਾਲੇ, ਨੀਵੇਂ ਸਤਰ ਵਾਲੇ; ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਥੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਧਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾ ਸਤਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਲਈ ਮੌਤ ਇਕ ਗਾਹਿਰੀ ਨੀਂਦ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਦੀ ਚੰਗੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗਾਹਿਰੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਕੇਵਲ ਗਿਆਨੀ ਹੀ ਮਰ ਚੁੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸੋਝੀ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਚੰਗੇ ਸੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਜੀਵੇ ਹਨ,

ਨਿਸ਼ਚਾਰਥੀ ਜੀਵਨ ਜੀਵੇ ਹਨ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੰਤ ਸੀਮਾਂ ਤੱਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਸਵੈਗਿਆਨ ਕੇਵਲ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਦੇ ਪਿਤਰ ਲੋਕ, ਸਵਰਗ ਲੋਕ ਕੋਈ ਉਚੇ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸਤਿ ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੀਮਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਸਵਰਗ ਦੇ ਕਈ ਭੋਗ ਆਤਮਕ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਬਾਧਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਤਮਕ ਸਿੱਧੀ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸਰੀਰ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਗੇ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਅਜਰ ਅਮਰ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉਹ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਹੀਰੇ ਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲੇ ਇਸ ਤੋਹਫੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਸ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਨਹੀਂ।

ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਪੰਜ ਕੋਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਤੈਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਹੈ - ਅੰਨਮਯ ਕੋਸ਼, ਦੂਸਰਾ ਹੈ ਪ੍ਰਾਣਮਯ ਕੋਸ਼, ਤੀਸਰਾ ਹੈ ਮਨੋਮਈ ਕੋਸ਼, ਚੌਥਾ ਹੈ - ਵਿਗਿਆਨਮਯ ਕੋਸ਼ ਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ਹੈ - ਅਨੰਦਮਯ ਕੋਸ਼। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਉਸ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਮਿਆਨ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ; ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੋਸ਼ ਇਕ ਤਹਿ ਤੇ ਦੂਸਰੀ, ਦੂਸਰੀ ਤੇ ਫੇਰ ਤੀਸਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਅੰਨਮਯ ਕੋਸ਼ ਇਕ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਅਨੰਦਮਯ ਬਿਲਕੁਲ ਅੰਦਰ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਚੇਤਨ ਮਨ, ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸੂਖਮ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ।

ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬਾਹਰ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਲਹਿ ਕੇ ਵਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਮੇਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਾਸਤੇ ਅਨੰਦਮਯ ਕੋਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਜਾਂ ਮਰਨ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਸਬੰਧ ਬਾਰੇ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਚਕਾਚੌਂਦ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਸਦੇ ਹਨ - ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਤਮਕ ਸਿੱਧੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਨੁਭਵ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਆਤਮਕ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਗਿਆਨ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਿਤਾ ਦੇਵੇ, ਉਹ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕਿਵੇਂ ਮਰਨ ਲੱਗਿਆ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ

ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੇ ਲੈਂਪ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਪੜਿਆਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਸਦੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਮੱਧਮ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਤਾਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਹੁਤ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇਖਣਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਅੰਦਰੋਂ ਚਾਨਣ ਦੇਖ ਸਕਣਾ ਅਤੇ ਦੇਖਣਾ ਅਸਲੀ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਨਣ ਕੋਈ ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਦੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੌਤ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ। ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਭਰੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੋਚ ਕੇ ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਇਹ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਹੁਣੇ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਗਿਆਨੀ ਆਤਮਾਵਾਂ ਸਵਰਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਮੁੜ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਹੜਾ ਮੁੜ ਜੰਮਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁੜ ਜੰਮਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੁੜ ਕੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੰਮਦਾ ਤੇ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਜਾਣ।

ਆਵਾਗਉਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੀਕਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਜਾਂਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀਆਂ, ਅੰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਫਲ, ਨਰਕ ਸਵਰਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਕਾਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਬੜੇ ਬੇਢੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਤੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹੈ ਜੋ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ, ਅਨੰਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ - ਉਹ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਦੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ, ਸਾਰੇ ਢੰਗਾਂ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੀ ਰਖ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ। ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਆਵਾਗਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਇਕ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਬਣਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜੋ ਸਮਾਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਛਮੀ ਫਿਲੋਸਫਰ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਇਥਾਗੋਰਸ (pythagoras),

ਸੁਕਰਾਤ (Socrates) ਤੇ ਅਫਲਾਤੂਨ (Plato), ਵੀ ਆਵਾਗਉਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਬਾਈਬਲ ਤੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਹੈ।

ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਕੋਈ ਐਸੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ, ਦਿਆਲੂ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਮਾਨਤਾ ਉਸ ਤੱਤ ਦਾ, ਉਸ ਇਕ ਅਨੰਤ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੈ, ਅਸਮਾਨਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਆਵਾਗਉਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਥੇ ਵੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਾਂ। ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਆਤਮਾ ਆਪਣੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ, ਚਿੱਤ ਬਿੰਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ - ਕਦੀ ਉਚੀ ਜਗ੍ਹਾ, ਕਦੀ ਨੀਵੀਂ; ਸੂਖਸ਼ਮ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਗਟ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਸ਼ੁੱਧ ਅਸ਼ੁਧ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ - ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁਰਖਤਾ ਦੀ ਸੋਚ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੁਰਾਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨੇਕ ਤੇ ਚੰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਚੁਣਦੇ, ਸਾਡਾ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਸਾਡੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਰਮਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਇਛਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਤ੍ਵ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਰੇਤ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਪ ਰੇਖਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਮੰਤਵ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਭਾਵ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਸਕਾਰ, ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਫੈਸਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਹੜੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਹੋਣਗੇ, ਬੀਬੀ ਜਾਂ ਭਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣਗੇ, ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿੰਨੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਹੋਣਗੇ, ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੀ ਕਸਟ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਇਕਤਰਫਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਤੁਹਾਡੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ

ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਚਲਾਏਮਾਨ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸਵਰਗ ਵਿਚ, ਉਹ ਆਵਾਗਉਣ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਲੋਕ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਕੋਈ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਆਤਮਕ ਸੋਝੀ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਚੇਤਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ - ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਵੀ ਤੇ ਮਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਸਵਰਗ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੀਮਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਵੀ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਸੀ ਭਾਵ ਆਤਮਾ ਸੀ, ਆਤਮਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਤਮਾ ਸਦਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਸਦਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਦੀ ਸੁੱਤਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮਰਿਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇਤ੍ਰਹੀਨ ਨੂੰ ਨੇਤ੍ਰ ਮਿਲ ਗਏ ਹੋਣ। ਉਹ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਤਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆ ਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਕਦੀ ਵੀ ਇਸ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਧਨ ਜਾਂ ਮੁਕਤ।

ਆਤਮਕ ਸਿੱਧੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਫੂਕ ਦਿਤੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਜੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁਣ ਤੇ ਆ ਵੀ ਜਾਣ, ਜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਅਭੇਦ ਹਨ। ਜੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਰਾਹਤ (arhat) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਾਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਗੁਪਤ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਥੇ ਰਹੇਗਾ। ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਇਕ ਰਾਜ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਤਕ ਰਾਜ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਹੱਸ, ਮਰਨ ਦਾ ਰਹੱਸ, ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਹੱਸ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੇ, ਕੋਈ ਵਿਰਲੇ ਵਡਭਾਗੇ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਮਾਨਵਤਾ ਨੇ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਦੇ ਭੇਦ ਵੀ ਜਾਣ ਲਏ ਹਨ ਤੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਰਹਿਤ ਵੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਪਰ ਮਰਨ ਦੀ ਤਿਆਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ।

ਮੌਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਡਰਾਵਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਡਰਾਵਣਾ ਹੈ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ। ਮੌਤ ਉਸ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦਿੰਦੀ

ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਭੋਗ ਭੋਗ ਕੇ ਸਮਾਂ ਅਜਾਈਂ ਗੁਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਮੌਤ ਇਕ ਕੌਮਾ (,) ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਪੁਰਨ ਵਿਰਾਮ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਮੂਰਖ ਹੈ।

ਆਤਮਾ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਹ ਜੀਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਸੰਪੂਰਨ ਵਜੂਦ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੂਖਸ਼ਮ ਉਹ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਗੁਆਚਦੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਕਤੀ ਉਹ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ - ਅਨੰਤ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਤਕ।

ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਇਹ ਦਿਖਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਦੁਸਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਠੋਸ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ, ਮੈਗਨੈਟਿਕ ਤਰੰਗਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਕੁਝ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਹਿਲਜੁਲ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ - ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ। ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਚੇਤਨ ਸਭ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣ ਸਭ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਰ ਆਰਥਰ ਐਡਿੰਗਟਨ (Sir Arthur Eddington) ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਤੱਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਮੂਲ ਭੌਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਲ-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਮਾਨਸਿਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਥੇ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਸ਼ ਪੁਲਾੜ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮ੍ਰਿਤਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਸਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ। ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ

ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਹੀ ਝਰਨਾਹਟ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਕਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਕ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਇਕ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਵੱਧ, ਘੱਟ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਝਰਨਾਹਟ ਹੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਅਨੰਤ ਹੈ ਪਰ ਚਲਾਏਮਾਨ ਉਸ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਆਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਆਕਾਰ ਰਹਿਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਉਦੋਂ ਅਨੰਤ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਤਕ ਆਪਣਾ ਪਸਾਰਾ ਕਰ ਲਵੇਗਾ।

ਜਿਥੇ ਵੀ ਜੀਵਨ ਹੋਵੇਗਾ ਉਥੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਵੇਗਾ ਹੀ। ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਅੰਤਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਔਜ਼ਾਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪ੍ਰਾਣ ਹਨ। ਆਪਾ, ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਅੱਧਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਪੂਰਨ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਦੂਸਰਾ ਜੋ ਅੱਧਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਮਨ, ਸੋਚ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸੰਸਾਰਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੰਕਾਰ, ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਝਰਨਾਹਟਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਝਰਨਾਹਟਾਂ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਸੈਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੈਲਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਫੇਰ ਚੇਤਨਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸੰਵੇਦਨ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਫੇਰ ਸੰਵੇਦਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬਦਲਾਵ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧਾਰਨਾ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਵੇਦਾਂਤ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਗਿਆਨ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸੁਖਮ ਹੈ, ਸੰਵੇਦਨ ਮਨ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ, ਮਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ ਬੁੱਧੀ, ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ - ਵਿਸ਼ਵ ਚੇਤਨਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ - ਉਹ ਇਕ ਅਨੰਤ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਮਾਰਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੰਤਮ ਸਤਿ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਕੰਮ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣ, ਅਪਾਨ, ਵਿਆਨ, ਉਦਾਨ ਤੇ ਸਮਾਨ। ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਹਵਾ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਪ੍ਰਾਣ। ਜਿਹੜੀ ਥੱਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਅਪਾਨ। ਵਿਆਨ ਤਾਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਹਾਅ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਨ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਨ ਪੌਸ਼ਟਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਆਤਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਯੰਤਰ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਵਾਹਨ ਹੈ। ਸੂਾਸ ਹੀ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸੂਾਸ ਅੰਦਰ ਜਾਣੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ ਇਕ ਬਦਲਾਵ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਅਰਧ ਚੇਤਨ ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਪੰਜ ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ - ਬੋਲਣਾ, ਸਮਝਣਾ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣਾ, ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਮਲਮੂਤਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ। ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਪੰਜ ਪ੍ਰਾਣ, ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਇਹ ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਗ ਹਨ। ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਧ ਅਚੇਤ ਮਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਤਮਾ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਅਰਧ ਅਚੇਤ ਵਿਚ ਦਬੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਰੂਪ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਅਰਧ ਅਚੇਤ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬੀਜ ਤੇ ਦਰਖਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬੀਜ ਵਿਚ ਦਰਖਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਧ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕਾਰ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕਾਰ ਜਿਹੜੇ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਬੁੱਧ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਅਨੁਆਈ ਤੇ ਯੋਗੀ ਆਤਮਾ, ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਇਕ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ - ਪੂਰਨ ਚੇਤਨਤਾ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਕੁਝ ਛੁਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਬਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ ਅਜਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਲਈ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਮ੍ਰਿਤੂ ਇਕ ਹੀ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਦੋ ਨਾਮ ਹਨ, ਇਕ ਹੀ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਲ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਨੰਤ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਹ

ਸਤਿ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਅਜਰ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ ਅਤੇ
ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਮਰਨ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਇਥੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ
ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ
ਦਾ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਕਰ ਲਈ, ਉਹ
ਅਜਰ, ਅਮਰ, ਅਟੱਲ ਹੋ ਗਏ।

ਬਾਰੂਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਕਾਲ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ

ਸਿਆਣੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਖੋਜ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪੈਂਡੇ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੂਰਨਵਿਰਾਮ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇਕ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਇਕ ਔਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਕਰੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਯਮ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਮਹੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਰਾਜਾ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਯਮ ਮਹੱਲ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੱਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਹਨ— ਦੋ ਅੱਖਾਂ, ਦੋ ਕੰਨ, ਦੋ ਨਾਸਿਕਾ ਤੇ ਇਕ ਮੂੰਹ। ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ— ਚੁੰਨੀ ਤੇ ਮਲਮੂਤਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੇ। ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਉਹ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਰੰਦਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਲੂ ਵਿਚ ਇਕ ਫੁਹਾਰੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੰਤ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਰਾਜੇ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਹੀ ਆਤਮਾ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨ, ਬੁੱਧੀ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਦਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮਰੰਦਰ ਸੱਤਿ ਦਾ, ਉਸ ਇਕ ਆਤਮ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦਸ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਪੂਰਨ ਯੋਗੀ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕਰਮ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੁੱਧੀ, ਮਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਰੰਦਰਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਵਾਗਉਣ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਬਾਹਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਿਅੰਤਰਣ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਤੇ ਭੈ ਜਿਹੜੇ ਕਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਤੱਤ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕ

ਸੁਰ ਤੇ ਇਕ ਸਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਸੋਚ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ, ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਭ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਾਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਕੋ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਸਾਇਣ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਨਿਘਰਦੀ ਹੈ, ਮਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਰਖਣਾ, ਜੋ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਡਰ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ, ਜਿਹੜੇ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭੁਗਤਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਉਣੀ, ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਣਾ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਕੜੇ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਨਾਲ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਫੇਰ ਮਨ ਤੇ, ਸਰੀਰ ਤੇ, ਆਤਮਾ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਲੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ।

ਬ੍ਰਹਮਰੰਦਰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਬੰਧ ਕੇਵਲ ਸਮਾਧੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਅਤੀਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫੁਰਨਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਕੋਈ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸਮਾਧੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਸਮਾਹਿਤਮ, ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਕੋਈ ਰਹੱਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਵਿਚ ਫੁਰਨਾ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ, ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁਹਾਵਣੀ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨ ਅੰਤਰਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਉਚ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਸਤਰ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨੰਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਮ, ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦੇ ਅਜਰ, ਅਟੱਲ, ਅਮਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸੁਹਾਵਣੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤੇ ਅੰਤਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਮਿਲਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਤਮ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਮੌਤ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ, ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਮੌਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੇਤਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਮੌਤ ਇਕ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ

ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਨ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦਰ ਸੁੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਚੇਤਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਮਾਧੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਇਕ-ਸੁਰਤ ਹੈ, ਇਕਸਾਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਪੇਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ- ਸੁਚੇਤ ਅਵਸਥਾ, ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਪਨੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ; ਚੌਥੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ - ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਅਲੱਗ ਰਹਿ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦਰ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਛੁੱਟੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਦਰਦ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਦੂਸਰੀਆਂ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੱਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੁਰੀਆ ਨੂੰ ਪਰਾ ਚੇਤਨਤਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੰਤਰ ਹੈ; ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦਰ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਯੋਗੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਤੱਖ ਅਨੰਦ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਾਪਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਵਿਕਲਪ ਕਿਸੇ ਆਕਾਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਸਵੀਰ, ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ, ਕੋਈ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਤੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਉਣੀ। ਸਾਵਿਕਲਪ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਯੋਗੀ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ, ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾ ਹੋਣ। ਉਹ ਆਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਵਿਕਲਪ ਸਮਾਧੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਵ ਧਿਆਨ ਲਗਾਣ ਵਾਲਾ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਾਵ ਧਿਆਤਾ, ਧੋਅ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਵਿਕਲਪ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਡੂੰਘੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼, ਵਸਤੂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਵਿਕਲਪ ਸਮਾਧੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਸਮਾਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਯੋਗੀ ਉਸ ਇਕ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਕ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਦਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਉਚਾਰਣ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ। ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਗਿਆਸੂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਅਮਰ

ਯੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਥਾਈ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ। ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਉਹ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਾਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਅਤੀਤ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਇਕ ਰੇਖਾ ਹੈ, ਉਹ ਰੇਖਾ ਜਿਹੜੀ ਮੌਤ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਤਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੋਂਦ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਛੁਪਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੀ ਛੁਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛਿਨਭੰਗਰ ਵਾਲੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪੂਰਨ ਮਹਾਂਪੁਰਖ, ਪੂਰਨ ਯੋਗੀ ਇਥੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਅਗਲਾ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਗਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਵਹਿਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮਰੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਓਨਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ। ਇਥੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪੜਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਪੂਰਨ ਯੋਗੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਦੱਸਾਂਗੇ - ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਸਣ ਲਈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹੈ।

ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਜਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਸਮਾਧੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਉਚ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਮਹਾਂ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚੀ। ਯੋਗੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ

ਦੱਸੀਆਂ। ਯਮ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾੜੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਹੈ - ਸੁਖਮਨਾ ਨਾੜੀ। ਸੁਖਮਨਾ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹੇਠੋਂ ਉਪਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸੁਖਮਨਾ ਵਿਚੋਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁੰਡਲਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਖਮਨਾ ਹੀ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਤਮ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਵੈ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਸੁਖਮਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਤਮ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰਾਹ, ਮੁੜ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੇ ਰਾਹ ਹਨ।

ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਯੋਗੀ ਸੁਖਮਨਾ ਦੀ ਸੁੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੁੰਡਲਨੀ ਨੂੰ ਜਾਗਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੁੰਡਲਨੀ ਤੇ ਭੁਜੰਗਾ ਨਾੜੀ ਨੇ ਲਪੇਟ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਸੁਖਮਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਜਾਗ ਕੇ, ਆਗਿਆ ਚੱਕਰ ਜਿਹੜਾ ਦੋਨੋਂ ਭਰਵੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਯੋਗੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਕਾਬੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਯੋਗੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਾਰੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ, ਪੰਜ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ, ਆਗਿਆ ਚੱਕਰ ਤੇ ਇਕਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੰਸਰਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਸਿਰਤਾਜ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤੇ ਸੁਰਤ ਇਕਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਰੋਤ ਰਾਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਹਿਮਾਲੀਆ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਯੋਗੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਇਸ ਨੂੰ ਹਿਮ-ਸਮਾਧੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਯੋਗੀ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਰਫ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੰਢਾ ਹੋ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਦੂਸਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਲ ਸਮਾਧੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਥੱਲੇ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਦੇ ਠੰਢੇ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਯੋਗੀ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਥਲ-ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗੀ ਇਕ ਸੰਪੂਰਣ ਸੁਚੱਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਰੰਦਰਾ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਬੜਾ ਅਨੋਖਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ - ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦਾ, ਉਹ ਹੈ

ਸਰਜ ਤੇ ਕਿਰਨ ਤੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾ ਕੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ, ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਕਰ ਲੈਣਾ; ਇਹ ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਭ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਆਤਮ ਹਤਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਡਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ, ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਉਦੋਂ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਯੋਗਾ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਸਵਸਥ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਇਕ ਬੋਝ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਗਿਆਨ, ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੈ ਇਥੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ, ਤੇ ਉਹ ਜੀਵਨ ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਛੱਡਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਛੱਡਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। 1938 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਜੋੜੇ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣਾ ਹੈ, ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਤੇ ਛੱਡਣਾ ਹੈ ਉਹ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੋਨੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਤਰੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਸ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ।

ਮੈਂ ਇਕ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਪੈਡੁੰਗ ਸਿੱਕਮ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ, ਇਹ 1947 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਉਂਦੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਜਾਨਣ ਲਈ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਕ੍ਰਿਆ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲੀ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਇਆ। ਯੋਗੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕੀੜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਲੈ ਆਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਤਿੰਨ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੂਰ ਦੂਰ ਰਖ ਦਿਤੇ, ਕੋਈ ਦਸ ਦਸ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਰਖ ਦਿਤੇ। ਯੋਗੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਨਬਜ਼ ਦੇਖੀ, ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਦੇਖੀ, ਸ੍ਰਾਸ ਦੇਖੇ; ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡੂੰਘੀ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਝਟਕੇ ਲੱਗੇ ਜਿਵੇਂ

ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਰੰਟ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਕੀੜੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਜਿਹੜੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਪਏ ਸਨ, ਉਹ ਤੁਰਨ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕੀੜੇ ਦਾ ਰੂਪ ਮੁੜ ਕੇ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਇਹ ਇਕ ਸਕਿੰਟ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੀੜਾ ਮੁੜ ਕੇ ਟੁਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੀੜੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਯੋਗੀ ਨੇ ਦੋ ਤਰੀਕੇ ਦੱਸੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਇਕ ਸੂਰਜ ਵਿਗਿਆਨ, ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਾਣ ਵਿਦਿਆ, ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨੋਂ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹਿਮਾਲੀਆ ਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈ, ਤੇ ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਜ਼ਾਹਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਈਸਾ ਜੀ ਏਸ਼ੀਆ ਮਾਈਨਰ ਵਿਚ ਆਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਹੋਰ ਬੜੀ ਰੋਚਕ ਘਟਨਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਯੋਗੀ ਨੇ 1966 ਦੇ ਕੁੰਭ ਮੇਲੇ ਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਮਰਨ ਦੀ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਵਿਨੋ ਮਹਾਜਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਯੋਗੀ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਦੇਖਾਂ। ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 4.30 ਵਜੇ ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੇਰਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।” ਉਹ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਸਿੱਧ ਆਸਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ, ਨੇਤਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ, ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ‘ਟਿਕ’ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ; ਜਦੋਂ ਸਿਰ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸਾ ਤਿੜਕਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਬ੍ਰਹਮਚਰਾ ਰਾਹੀਂ ਛੱਡ ਦਿਤਾ।

ਸੰਪੂਰਨ ਯੋਗੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ-ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁਣ ਤੇ ਠੀਕ ਠਾਕ ਸਰੀਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ। ਕੇਵਲ ਸੂਝਵਾਨ ਸਿਆਣੇ ਯੋਗੀ ਹੀ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਕੇਵਲ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਯੋਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਮੇਰਾ ਇਹ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮਨੁੱਖ, ਯੋਗ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇ ਉਹ ਸੱਚੇ ਮਨੋ ਯਤਨ ਕਰਨ, ਤਿਆਗੀ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਯੋਗੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਵੀ ਇਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਮਣਾ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਕੋਈ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰਮਣਾ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਆਪ ਜ਼ਰੂਰ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਹੱਥ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਦੂਸਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਰੱਖਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਪਰ ਰਮਣਾ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਭਵਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਆਤਮਕ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ।

ਮੈਂ ਦੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੇਸ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਮਿਨੀਪੋਲੀਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਸਾਈਕੋਟਰਿਸਟ ਦੇ ਮਾਤਾ (psychiatrist) ਡਾਕਟਰ ਵਾਗੀਟ ਕੇਅਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਡਾਕਟਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਪੈਕਟਿਸ ਕੀਤੀ, ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉਹ ਡੂੰਘੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਛੱਡਿਆ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਭਗਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦੀਕਸ਼ਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਗੇ, ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਗੇ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਰਹਿਣਗੇ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਉਠਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ, ਆਖਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲਿਪਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਡਾ. ਏ. ਐਨ. ਟੰਡਨ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿਤੀਆਂ, ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਚੇਤਨਤਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਛੱਡਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੱਚੀਮੁਚੀ ਹੀ ਮੰਤਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੰਤਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਸ਼ਬਦਾਂਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੰਤਰ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਜਪਿਆ ਜਾਵੇ, ਚੇਤਨ ਮਨ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੱਥ ਪਰਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰ ਨਿਸ਼ਠਾ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੰਤਰ ਇਸ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੱਥ ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੰਤਰ ਰੂਹਾਨੀ ਪੱਥ ਪਰਦਰਸ਼ਕ ਹੈ, ਮੰਤਰ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਰਨ ਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਯੋਗੀਆਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਇਕ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਕ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਇਹ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਉਚੇ ਉਠਣ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਜੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸੰਤਾਪ ਘਟ ਜਾਏਗਾ, ਉਹ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਸਕਣਗੇ। ਮਰਨਾ ਤੇ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਇਕ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਦੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ - ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਦੂਸਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮੌਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਵਡਭਾਰੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਮਰਨ ਜੰਮਣ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਮੋਹ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣਾ

ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣਾ ਜਿਵੇਂ ਯੋਗੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਹਰ ਕੋਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਕੋਲ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਸਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮਹਾਂ ਸਮਾਧੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਹਰੇਕ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਏਨੇ ਗੁਪਤ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਦਸਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਭਿਆਸ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੋ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਝੱਲੋ।

ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂ-ਸਮਾਧੀ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਹਰ ਕੋਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਹਾਂ ਸਮਾਧੀ ਹਰੇਕ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਕਾਲ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੇਖੇ, ਕਿਵੇਂ ਸਮਝੇ? ਕੀ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਕਾਲ ਇਕ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ? ਇਕ ਹਨੇਰੇ ਗੁਬਾਰ ਜਿਹੜਾ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲਪੇਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਜੀ ਚਾਹੇ, ਜਿਥੇ ਜੀ ਚਾਹੇ, ਇਕ ਹਨੇਰੇ ਗੁਬਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਲਪੇਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਥੋਂ ਜਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਫੇਰ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਾਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਕਿਵੇਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ - ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਲਈ? ਕਾਲ ਦੇ ਨਾਗ ਦੇ ਡਸਣ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇ? ਕੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਮੌਤ ਤਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਤੇ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਆਉਣੀ ਹੀ ਆਉਣੀ ਹੈ?

ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਲ ਦੇ ਡਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ - ਮੋਹ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੋਹ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਸਾਡਾ ਹੈ; ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਰੀਰ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ, ਆਪਣੀ ਤਦਰੂਪਤਾ ਦਾ ਅੰਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਅਗਿਆਨੀ ਹਾਂ ਤੇ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਹਾਂ, ਸੂਖਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੋੜਾ ਹੈ -

‘ਮੋਹ’, ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੋਹ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੋਹ। ਇਹ ਮੋਹ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸਾਨੂੰ ਕਾਲ ਤੋਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੋਹ ਰਖੇਗਾ, ਸਰੀਰ ਲਈ ਚੇਤਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਓਨਾਂ ਹੀ ਵੱਧ ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਹੋ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਰਖਦੇ ਹਨ - ਘਰ, ਜਾਇਦਾਦ, ਕਪੜੇ, ਗਹਿਣੇ, ਪੈਸਾ ਆਦਿ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖੁਸ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਰਥ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਤਦਰੂਪਤਾ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕਦੀ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਕਸਦ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਪਛਾਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਛਾਣ ਛੱਡਣ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਫਰਕ ਪਾਏਗੀ ਹੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੋਹ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡੋ, ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ, ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੋਹ ਛੱਡਣ ਜਾਂ ਘਟਾਉਣ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਓ, ਨਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲਓ, ਨਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਓ; ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੋਹ ਘਟਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਦਾ ਹੈ, ਦੇਣਾ ਸਿਖਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਲਈ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ, ਘੁੱਟ ਕੇ ਰਖਣਾ, ਜੰਫਾ ਪਾਉਣਾ। ਜਦੋਂ ਕਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਕੁਝ ਘੁੱਟ ਕੇ ਪਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਖੁਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਪਕੜੋਗੇ, ਜਦੋਂ ਛੱਡੋਗੇ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਝਟਕਾ ਲਗੇਗਾ, ਓਨੀ ਹੀ ਡੂੰਘੀ ਪੀੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਜੀਵਨ ਖਿੜ ਕੇ ਜੀਵਿਆ ਹੈ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਜੀਵਿਆ ਹੈ, ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਿਆ ਹੈ, ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਕਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਖੁਸਣ ਵਾਲੀ, ਖੋਹਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਉਠੀਏ ਤੇ ਕਹੀਏ ਕਿ ਮੈਂ ਮੋਹ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਂ ਜਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਜੀਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਆਦਤ ਹੈ, ਇਹ ਮੋਹ ਦੀ ਆਦਤ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉਣੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਭ ਲਾਲਚ, ਲੁਭਾਇਮਾਨ ਵਸਤੂਆਂ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚ

ਕੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਤਮ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ, ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਕੀ ਹੈ? ਕਾਲ ਕੀ ਹੈ? ਮੌਤ ਕੀ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਕਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਚੰਦਰਾ ਕਾਲ ਬਿਨਾਂ ਬੁਲਾਏ ਇਕ ਬਲਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨੇਰਾ ਬਣ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

ਪੂਰਬ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚਾਲ ਢਾਲ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਅਕਤੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਮੌਤ ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਡਰਾਵਣੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ; ਮੌਤ ਐਨੀ ਹੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਜਨਮ, ਐਨੀ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਜਨਮ। ਮਰਨ ਤੇ ਜਨਮ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਉਚੇ ਉਠਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਲਈ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਖੇਤ ਨੂੰ ਵਾਹੁਣਾ ਤੇ ਬੀਜ ਪਾਉਣਾ, ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨਾ, ਸਮਾਂ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਉਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਰਖਣੇ। ਜੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਖੇਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ; ਫੇਰ ਤਾਂ ਵੇਲਾ ਹੈ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਦਾ; ਬੀਜ ਫੁਟੇਗਾ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫੇਰ ਖੇਤ ਵਿਚ ਮੁੜ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਹੋਰ ਮੰਤਵ ਹੈ।

ਇਹੋ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਖੇਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਖੇਤ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਦੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਠੀਕ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਫਸਲ ਕੱਟਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਉਣਾ ਤਿੰਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਕਰਮ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਫਿਲੋਸਫੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਲੋਸਫੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਲੋਸਫੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਖਾਸ ਸਮੇਂ, ਇਕ ਖਾਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕਿਥੇ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੇ ਜਨਮ ਲਵੇਗਾ, ਕੀ ਕਰੇਗਾ, ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਲਈ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਕਾਲ ਦਾ ਡਰ ਸਿਰ

ਤੇ ਲਟਕਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਲਈਏ, ਇਹ ਡਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਮੌਹ ਇਕ ਉਹ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸਾਡੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਫਿਲੋਸਫੀ ਹੀ ਕੰਮ ਆਏਗੀ, ਉਹ ਫਿਲੋਸਫੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਸਾਡੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਕੰਮ ਆਏਗੀ।

ਮੌਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਭੈ ਨਾਲ, ਜੋ ਵੀ ਆਪਾ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਫਿਲੋਸਫੀ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਮੌਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੋਚ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਕੰਬਣੀ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭੈ ਲਗਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਮਰਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੌਤ ਐਨੀ ਡਰਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ, ਇਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੌਤ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਖ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੌਤ ਅਮਰ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਰਾਹ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ, ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹੀਏ, ਫੇਰ ਵੀ ਡਰ ਅੰਦਰ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ - ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਾਂ ਬਹੁਤ, ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਇਹ ਡਰ ਵਧ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿੱਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਲੋਸਫੀ ਸਭ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਡਰ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਕਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਇਕਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੌਤ ਇਕ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਘੜੀ (ਸਮਾਂ) ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਨੁਭਵ, ਵਿਚਾਰ, ਕਰਮ, ਯਾਦਾਂ ਸਭ ਕੁਝ, ਜੋ ਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਘੜੀ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਤੇ ਸੂਈ ਦੇ ਨੱਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਧੱਕਣ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਕਿੰਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਧੱਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਧੱਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਉਸ ਸੂਈ ਦੇ ਨੱਕੇ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਜਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਵੇਂ ਲੰਘਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵਿਆ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਕਾਲ ਤਕ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸੀ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ।

ਸੌਣ ਤੇ ਮਰਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦਿਨ ਕਿਵੇਂ ਬਿਤਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਕਟਦੇ ਹੋ, ਰਾਤ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਓਨੀ ਚੰਗੀ ਜਾਂ ਭੈੜੀ ਨੀਂਦਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਪਛਤਾਵੇ ਲੈ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋ, ਡਰ ਲੈ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋ, ਅਧੂਰੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋ, ਅਸ਼ਾਂਤ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਸੁੱਤੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਨੀਂਦਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਖੜੇਗੀ ਹੀ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਖੇਧੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉੱਠੋਗੇ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਤਾਂ ਪਵੇਗਾ ਹੀ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਤੇ, ਭਾਵਾਂ ਤੇ, ਸੰਵੇਗਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਨਵਾਂ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਠੀਕ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ।

ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਸੌਂ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਸੌਂ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗਲ ਲਾਓਗੇ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਲਗੇਗਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰੇਗਾ। ਸੌਂ ਜਿਹੜਾ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਜੀ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਸ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਹੋ ਸਕੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ, ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਕਰੋ, ਸੰਤੋਖ ਰੱਖੋ। ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕੱਲ ਆਪੇ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਹਰੇਕ ਦਿਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਮੰਤਵ ਹੈ।

ਇਹੋ ਘਟਨਾ ਮੌਤ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਹੈ, ਕਾਲ ਦੇ ਆਉਣ ਤਕ ਜੀਵਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਮਰਨ ਦੀ ਘੜੀ ਸਮੇਂ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਬਣ ਜਾਏਗੀ। ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਮਨ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਸੱਚੀ ਸਮਾਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ - ਇਕਾਗਰਤਾ, ਇਕਸੁਰਤਾ ਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੀ ਸਮਾਧੀ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਡਰ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਜੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਿਆ ਹੈ ਫੇਰ ਮੌਤ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਰਹਿਤ ਆਏਗੀ।

ਮੌਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ; ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ, ਬਿਨਾਂ ਸੰਜਮ ਤੋਂ ਜੀਵਿਆ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਜੀਵਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਤੇਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਭਾਵ ਖਾਣ, ਪੀਣ, ਸੌਣ, ਕਾਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਪਾਸੇ ਲਾਇਆ ਹੈ ਫੇਰ ਤਾਂ ਮੌਤ ਉਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ, ਸਾਰੇ ਡਰ, ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਝ ਦੀ ਵੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਰੱਖੀ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਉਭਰ ਕੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਅੱਗੇ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਉਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ

ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ। ਜੇ ਰਾਤ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਨ ਦੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਲੈ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁੱਤੇ ਸੀ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸ਼ਾਂਤ, ਅਸੰਤੋਖ, ਘਬਰਾਹਟ, ਬੇਚੈਨੀ ਜੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲੈ ਕੇ ਸੌਂਵੋਗੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਉਖੜੇਗੀ, ਅਗਲਾ ਦਿਨ ਖਰਾਬ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜੀਓਗੇ, ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਆਉਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਯਮਬਧ ਸਹਿਜ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਹੈ, ਮੋਹ ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਸੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ, ਉਸੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਇਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਵਿਚ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਅਤਿਥੀ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਚਲੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਅਜਰ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਜਾਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਲ ਲਗਾਉ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਇਥੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਲਗਾਓ।

ਮਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਜਾਓ, ਮੌਤ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਜਾਓ ਤੇ ਆਤਮਾ ਤੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾਓ, ਉਸ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਕਰੋ, ਲਿਵ ਲਾਓ। ਦੂਸਰੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਅਰਜਨ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਉਪਰਾਮ ਹੈ, ਦੁਖ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਡਰੇ ਨਾ, ਨਿਰਭੈ ਰਹੋ, ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੋ, ਅੱਗ ਦੇ ਗੋਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠੋ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੀਵਨ ਮ੍ਰਿਤੂ ਇਕੋ ਪਹੀਏ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹਨ, ਕਦੀ ਇਕ ਉਪਰ ਕਦੀ ਦੂਸਰੇ ਉਪਰ, ਪਹੀਆ ਤਾਂ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਬਦਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।

ਚੌਦਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?

ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਵਰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਤਾਰੇ ਬਣਾ ਲਏ, ਧਰਤੀ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ, ਸਾਗਰ ਬਣਾ ਲਏ, ਫੇਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਉਠ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ, ਸੰਸਾਰ ਦੇਖਿਆ, ਪਹਾੜ ਦੇਖੇ, ਦਰਿਆ ਦੇਖੇ, ਝੀਲਾਂ ਦੇਖੀਆਂ, ਜੰਗਲ ਦੇਖੇ, ਕਲੋਲ ਕਰਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ, ਉਡਦੇ ਪੰਛੀ ਦੇਖੇ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਇੰਜੜ ਵਲ ਦੇਖਿਆ, ਪੁਲਾੜ ਦੀ ਕਾਲਖ ਦੇਖੀ, ਕਰੋੜਾਂ ਤਾਰੇ ਦੇਖੇ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਲ ਦੇਖਿਆ, ਫੇਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਫੇਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?”

ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜਦੋਂ ਜਾਨਵਰ ਦੇਖੇ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਤਾਰੇ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਕੌਣ ਹਨ?” ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਹਾਂ?” ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ?” ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ, ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚਾਰ, ਉਸ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਕੀ ਸੀ? ਇਹ ਉਤਸੁਕਤਾ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ ਸੀ।

ਇਹੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਅੱਜ ਤਕ ਸਦਾ ਹੀ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅਨੰਦ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਦਾ, ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੰਧ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?

ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ, ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਾਨਣਾ, ਇਹ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਂਡੇ ਦਾ ਇਕ ਪਰਿਆਸ ਹੈ, ਇਕ ਹੰਭਲਾ ਹੈ; ਦੂਸਰਾ ਕਦਮ ਹੈ - ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਰਥ ਲੱਭਣਾ।

ਕਠੋਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਤਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਆਵਾਗਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਲੁੱਕਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਯਮ ਨੂੰ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਨਚਿਕੇਤ ਕੋਲ ਸਹਿਜ ਸੀ, ਸੰਜਮ ਸੀ, ਹੱਠ ਸੀ, ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਯਮ ਨੂੰ ‘ਨਾ’ ਹੀ ਮੰਨਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਮੰਨਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਤੇ

ਕੇਵਲ ਇਹ ਗਿਆਨ ਲੈਣਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਹੈ- ਆਤਮਾ, ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਆਤਮਾ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਹਾਂ; ਇਹ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਤਮਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਨਾ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਯਮ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਤਮਾ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਣਾ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਨਾ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਚੋਣ ਤੇ ਕਰਮ ਰਾਹੀਂ।

ਇਹ ਹੀ ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ। ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਚੋਣ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਖ, ਧਨ, ਦੌਲਤ, ਅਹੁਦੇ, ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਚਿਕੇਤ ਨੇ ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਜੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਮੰਨ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਆਵਾਗਉਣ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪਿਆ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਤਕ ਇਸ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਸੁਖ, ਦੁਖ ਖੋਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਖੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਭਾਂ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਇਹ ਕਰਦਾ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖ ਏਸੇ ਵਿਚ ਹੈ; ਚਲੇ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੇਗੀ, ਸੁਖ ਮਿਲੇਗਾ। ਨਚਿਕੇਤ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਲੋਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਧਕਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਇਛਾਵਾਂ ਰੱਖਣੀਆਂ, ਡਰਨਾ ਤੇ ਫੇਰ ਕਾਲ ਵਸ ਪੈਣਾ, ਇਹ ਚੱਕਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਠੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਰਖ ਅਗਿਆਨੀ ਭੋਗਾਂ ਵਲ ਦੌੜਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੌੜਦੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਾਲ ਦੋਵੇਂ ਰੱਖੇ ਹਨ - ਇਕ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ, ਇਕ ਸਰਾਪ; ਜੇ ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਚੋਣ ਕਰ ਲੈ; ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਲੈ ਜਾਂ ਕਾਲ ਦੀ।

ਜੇ ਚਲਾਇਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਰਹੱਸ ਜਿਸਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਆਤਮਾ, ਆਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੀ ਚਣੌਤੀ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਹੰਢਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹਨ, ਮਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੌਹ ਪਾਉਣਾ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹਨ;

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣੋ ਤੇ ਜਾਣ ਦਿਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਓ; ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਾਣੋ, ਜੱਫੀ ਪਾਓ, ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਅਪਣਾਓ, ਗਿਆਨ ਵਲ ਵਧੋ, ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਓ, ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅੰਤ ਨਾ ਸਮਝੋ।

ਜੀਵਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਉਣਾ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਹੌਂਸਲੇ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਬੰਧਨ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਹਵਾ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਅੱਗ ਨਾਲ ਸਾੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਤਲਵਾਰ ਹੀ ਕੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੰਧਨ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਸੁੱਚਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਇਹ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਪਰ ਬੜਾ ਅਨਮੋਲ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਵਿਅਰਥ ਨਾ ਗੁਆਓ, ਭੋਗ ਵਿਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਖਾਂ ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨਾ ਦੌੜੋ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਰਤੋ। ਇਹ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹੀ ਚੋਣ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਸਭ ਇਕ ਹੈ; ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਖਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਇਕ ਦੇ ਅਨੇਕ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਯਮ ਨੇ ਨਚਿਕੇਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਜਿਹੜਾ ਅਨੇਕ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ ਉਹ ਆਵਾਗਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਤੁਹਾਡੀ ਚੋਣ ਕੀ ਹੈ? ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਕੁਬੇਰ? ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਚਲਾਇਮਾਨ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸਥਿਰ ਆਤਮਾ? ਇਕ ਜਾਂ ਅਨੇਕ? ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਇਛਾਵਾਂ? ਇਕ ਚੋਣ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਮੌਤ; ਇਹ ਹੀ ਰਹੱਸ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਨੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ - ਅਕਾਲ ਦੇ ਨੇ, ਰੱਬ ਦੇ ਨੇ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨੇ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ ਐ; ਤੇ ਸਾਧਸੰਗਤ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਕੀ ਖਤਰੈ? ਜੇ ਖਤਰੈ, ਫੇਰ ਅਕਾਲ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਕਿਸੀ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਅਕਾਲ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਅਕਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਅਕਾਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ, ਉਹਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖਤਰੈ। ਇਕੋ ਈ ਗੱਲ ਸਮਝ ਵਿਚ ਲੈਣੀ; ਜੇ ਅਕਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜਿਐ, ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਰੌਲੀ ਪੈਂਦੀ ਐ ਨਾ - ਖਤਰੈ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ, ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਖਤਰੈ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਰੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋਏਗਾ; ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਤੇਰੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 'ਜਪ' ਹੈ, ਤੇਰੀਆਂ stages (ਅਵਸਥਾ) ਹਨ। ਤੂੰ ਚਲ ਰਿਹੈਂ ਧਰਮ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ, ਤੂੰ ਜਪ ਕਰਨੈ, ਜਾਪ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਸਕਦੈ; ਅਜਪਾ ਜਾਪ ਹੋ ਸਕਦੈ। ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੈਰਾਗ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏਗਾ, ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਐਸੀ ਹੂਕ, ਅਰਦਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋਏਗੀ ਜਿਹੜੀ ਤੈਨੂੰ ਅਨੰਦ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਲੈ ਜਾਏਗੀ। ਉਹ ਜਿਸਨੂੰ ਆਖਿਆ ਏ -

ਬਿਰਥੀ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵਈ ਜਨ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ॥ ਪੰਨਾ - ੮੧੯



ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਾ ਕਾਵਿ ਏਕਿਮਾਨੁ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ
੨੩੬੩੩ ਨਿਰੰਕਾਰ